

Adatok Buda építészetéhez a XIX. század első felében

Buda építésze a XIX. század első felében — különösen a magán-építészet — meglehetősen ismeretlen. A kor művészetének összefoglaló ismertetése¹ szerint „a Váron kívül nem sok a számbavehető építészeti munka”. Ott is csak a Sándor-palota építésével foglalkozik, magánépítkezést ezenkívül egyetlenegy sem említ. A kor klasszicizáló építészetét feldolgozó, hatalmas anyagot felölelő nagy kötet² kiváló szerzői is kevés adatot közölnek a budai építőmesterekről és műveikről. Egyéb munkáikban sem fordul elő több budai adat. A klasszicizáló építészet harmadik kutatója a pesti építőmesterekről szóló művében³ közöl néhány budai építőmester pesti működésére vonatkozó adatot, de budai műveikről nagyszámú összefoglaló és részlettanulmányában sem emlékezik meg. Budapest művészettörténete kiváló egyetemes művelőjének néhány művéből⁴ kitűnik, hogy ezt a területet is ismeri, de minthogy elsősorban a barokk művészettel foglalkozik, erről a korról máig nélkülözzük közleményeit.

Pedig Schams Budáról szóló ismertetése,⁵ amely pontosan a kor derekán, 1822-ben kelt, sok új épületről emlékszik meg, sőt egyes városrészeknek, különösen a Tabánnak az 1810. évi tűzvész utáni teljes és városias jellegű, ízléses újjáépítéséről ír.

Ennek a szerény, jórészt forrásközlő dolgozatomnak az a célja, hogy fővárosunk építéstörténeti térképének ezt az üres foltját néhány vonással — ha vázlatosan is — kitöltse és ezzel a további kutatást, majd az összefoglaló feldolgozást megalapozza.

Buda történetében ez a korszak teljes zárt egység, amely a város fejlődésében egyúttal döntő is volt. Amióta II. József 1782-ben Pozsonyból ide helyezte át a kibővített hatáskörű helytartótanácsot,⁶ a királyi kamarát és az összes kincstári hivatalokat, majd az 1790-i országgyűlésen Budán megválasztott Sándor Lipót és utána az 1796-ban megválasztott József nádor állandó székhelye lett Buda, az osztrák abszolútizmus magyarországi kormányzata itt összpontosult. Különösen érvényesült ez 1812-től 1825-ig, amikor az elnyomó kormányzat nem hívott össze országgyűlést.

A napóleoni háborúk elől Magyarországra menekült ausztriaiak — ha ideiglenesen is — szintén hatottak a város lakosságának s ezzel külső és belső arculatának kialakulására.

Több volt a hivatalnok-lakosság, közülük számos a külföldi, erősebb a kapcsolat Béccsel. Az aulikusabb összetételű lakosság, a konzervatívabb életforma meghatározta Buda fejlődését is. A háborúk által okozott infláció is jobban sújtotta Budát, amelynek lakosságát összetételénél fogva reáljövedelmének csökkenése súlyosabban érintette, mint testvérvárosát.

Pest nagyarányú és gyors, elsősorban ipari és kereskedelmi fejlődésével szemben Buda, ha fejlődött és épült is, de sokkal lassabban és kötöttebben. Gyára a XVIII. században alapított, vízivárosi Müller-féle kocsigyáron és Kuny Domokos kerámiai műhelyén⁷ — amely 1810-ben Kuny Bécsbe távozásával ténylegesen megszűnt — kívül mindössze néhány volt. Ilyenek: Thoma József (Wasserstadt 229. I. Fő u. 60. építési terv B. B. C. 87. lásd ott) 1808-ban és Cohner József (Fischerstadt 76/71. I. Lánchíd u. 23.) 1813-ban alapított bőrgyára.⁸ Működött ezenkívül egy „Liqueurfabrik”, amelyet 1812-ben Schuler Jakob alapított,⁹ és egy selyemgyár a vízivárosban, a Csalogány utcában, amelyet Roscogni Károly a század elején alapított. Nagyobb üzemek vagy gyárak csak a század dereka felé létesültek.

Míg Pesten sorra épültek a hatalmas kereskedelmi és ipari célt szolgáló épületek: Buda építészete a maga kisméretű épületeivel híven tükrözi a fejlődésnek ezt a lassú ütemét. A középkori várfalak közé szorított, felaprózott telekrendszer továbbélése, a hegyes-völgyes terep, a sok meglévő régi épület — amelyeket utánoztak — az oka annak, hogy Buda építészete erősebben kapcsolódott a copf stílushoz, mint Pesté, és lassúbb az átmenet üteme. Később kifejlődő klasszicizmusa is más, egyénibb ízű, s emellett kisszerű. Nem kivétel ez alól még az olyan nagyarányú újjáépítés sem, mint az 1810. szeptember 5-i tabáni és halászvárosi tűzvészt követő.

A fejlődés 1825 után, amikor az országgyűlés Pozsonyba történt visszahelyezésével a hivatali élet egy része ismét oda került, még jobban meglassult. Míg a reformkorszak Pestje óriási lépésekkel haladt előre, Buda felett megállt az idő. Rendkívül szemléletesen mutatja ezt az a házak számát feltüntetető alábbi táblázat, amelyhez az adatokat három évkorú — nem hivatalos — összeállítás adta.

	1809 ¹⁰	1822 ¹¹	1844 ¹²
Festung	227	228	228
Wasserstadt	742	757	779
Landstrasse	302	371	379
Neustift	387	396	400
Taban	1007	956	934
Christinastadt	263	292	390
Összesen	2928	3000	3110

vagyis Budán 1809-től 1844-ig mindössze 182-vel szaporodott a házak száma, amíg Pesten ugyanezen idő alatt a Szépítő Bizottság 2569-nél

több építési engedélyt adott ki¹³ (itt 1823-tól 1828-ig hiányzanak az adatok). Erre a már visszamaradásnak is nevezhető lassú fejlődésre rátette a koronát az 1849. évi ostrom, amely hatalmas pusztításával lezárta ezt a korszakot.

Szerencsés véletlen, hogy a budai Levéltár erősen hiányos anyagában éppen a legfontosabb rész tervei és jegyzőkönyvei 1811-től 1827-ig majdnem teljesen megmaradtak.¹⁴

Ez az anyag a Budai Baucommissio működéséről nyújt felvilágosítást. Ez József nádor parancsára (Befehl) 1810. november 22-én ült össze először és Pavianovics Ferenc városkapitány elnöklete alatt, Aigner Tóbiás, Hágits György tanácsosok és Magatty János választott polgár jelenlétében „a város szépítésére, a biztonság növelésére és a veszélyek elkerülésére” 8 pontból álló építési szabályzatot terjesztett a magistratus elé. Az 1810. évi tabáni és halászfürdői tűzvész utáni közvetlen időpontból, valamint az indokolás fogalmazásából világos, hogy József nádor, aki Pest nagyarányú fejlesztésével szemben — valószínűleg tudatosan, hogy a kormányzati székhelytől az ipari és kereskedelmi fejlődéssel járó nagyarányú és összetételénél fogva könnyen veszélyessé válható népességszaporulatot távolítsa — Budát addig nem fejlesztette, a tűzvész miatt intézkedett azonnal. A magistratus 1810. dec. 10-én elfogadta az építési szabályzatot és egyúttal elrendelte, hogy azt a lakossággal a fertálymesterek, az építőmesterekkel és kőművessegédekkel pedig a céhmester útján közöljék.

Az építési szabályzat főbb pontjai: 1. Minden építkezésnek építő- és ácsmester által készített tervét 2 példányban a Commissióhoz jóváhagyásra be kell adni. 2. Csak építőmester lehet az építkezésért felelős, segéd nem. Az építkezés a tervtől nem térhet el. 3. Ha egy segéd a mester nélkül épít, nemcsak őt, de az építettöt is megbüntetik. A 4—6. pont a tűzfalakra, jó anyagok használatára és egyéb technikai előírásokra, valamint az ellenőrzésre vonatkozik. A 7. pont a főbb utcákban épített házak homlokzatainak díszesebb kivitelét is előírja. 8. A bizottság minden pénteken ülészik, a terveket addig kell benyújtani. (Később sokkal ritkábban tartják az üléseket.)

Az 1811. március 13-i ülésen (Pr. 2.) amelyen a hivatali személyeken kívül már jelen volt Dankó építő- és Reischl ácsmester is, elhatározta a Baucommissio, hogy az Építési Szabályzatot kinyomatja és közzéteszi.

1811. április 8-án (Pr. 3.) tudomásul vette a Baucommissio, hogy a fertálymesterek a hirdetményt házról házra járva közzétették. Egyúttal életbe is léptette azzal, hogy az azt be nem tartókat megbüntetik.

1811. április 18-án (Pr. 5.) elrendelte a Baucommissio, hogy az építőmestereknek a terveket alá kell írniok, az építettő nevét, a városrészt és a ház számát fel kell tüntetniök.

Az 1811. augusztus 29-i ülésen (Pr. 19.) a hivatali személyeken kívül részt vett Bullant, az idősebb és az ifjabb Dankó építőmester is.

1812. február 22-én (Pr. 63.) utasították a fertálymestereket, hogy a kerületükből minden építési szabálytalanságot jelentsenek be.

Ezzel teljesen életbe lépett az Építési Szabályzat. A Baucommissio hatásköre — mint látjuk — sokkal kisebb volt, mint a pesti Szépítő Bizottságé, és kizárólag a magánépítkezések engedélyezésére, az építésrendőri tevékenységre és a telekszabályozásokra szorítkozott. Az egész anyagban egyetlen hivatalos vagy egyházi építkezés sem szerepelt, tehát ezek nem tartoztak a Baucommissio hatáskörébe.

A Baucommissio 1811-től 1850-ig működött, kivéve a szabadságharc alatti szünetelést. 1811-től 1827-ig 392 tervet tárgyalt, amely majdnem mind építkezés volt. Az egy-két telekszabályozási ügy is építkezéssel függött össze. Az építési tervek közül sok az átalakítás, toldaléképítés, újjáépítés, emelet-ráépítés és kevés az új ház. A városrészenkénti részletes feldolgozás tájékoztat a fontosabbakról.

A tervekről külön összefoglaló jegyzék készült, amely 1811-től 1827-ig a 392 terv építettőjét, a terv és a jegyzőkönyv számát tünteti fel.

Egy, a jegyzékre rávezetett feljegyzés szerint 1845. július 16-án Schmidt városkapitány még átadott 434-től 448-ig sorszámozott 15 drb. tervet (ezekből a kutatás során sok előkerült) azzal, hogy a 393-as számtól 434-ig a tervek hiányoznak. Irat és jegyzőkönyv sem maradt meg 1827-től 1850-ig. Feltűnő, hogy az építkezések száma 1827 után milyen csekély, mindössze 56 darab 1845-ig, 17 év alatt. Megvan a remény, hogy további kiterjedtebb kutatás még felszínre hoz adatokat, amelyek Buda építészetének a történetét teljesebbé tehetik.

Az 1811-től 1827-ig folyt magánépítkezéseknek évek szerinti és az egyes városrészek közötti megoszlását az alábbi táblázat mutatja :

Év	1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	Összesen
Festung ..	2	—	1	1	1	3	1	1	2	2	—	2	1	2	—	—	—	19
Wasserstadt	13	11	12	15	13	14	8	8	6	6	1	6	5	4	1	1	2	126
Landstrasse	13	8	6	7	4	1	1	3	2	—	1	1	2	1	2	1	4	57
Neustift....	—	—	1	2	1	—	—	2	—	—	1	1	3	—	1	—	—	12
Taban.....	18	6	14	12	3	9	9	12	3	6	8	7	10	4	3	—	5	129
Christinast.	3	1	3	1	5	5	1	2	4	2	5	4	6	3	2	—	2	49
Összesen :	49	26	37	38	27	32	20	28	17	16	16	21	27	14	9	2	13	392

Ez a kimutatás híven tükrözi a történeti és gazdasági fejlődés függvényeként mutatkozó lassú ütemet. A kiugró számokat az 1811. évet követő esztendőekben a Vízivárosban és a Tabánban az 1810. szeptember 5-i tűzvész utáni sok újjáépítés, az Országúton pedig egy különleges ok : a Jálícs-féle telek felosztása (lásd ott) és az ezzel kapcsolatos építkezések okozták.

Az egyes építkezéseknek közel teljes és részletes ismertetését — bevezetésként a városrészek akkori képének egykorú források alapján felvázolt jellemzésével — az alábbiakban adjuk :

A VÁR (Festung, oder die obere Stadt) Schams¹⁵ szerint ebben a korban... a város magja, központja az államügyeknek, ragyogó gyűl-helye a legmagasabb élvezeteknek. Itt fekszenek a legszebb épületek, paloták és polgári házak, öles, jó állapotban lévő falaktól övezve...

1811-től 1827-ig a következő magánépítkezések voltak a Várban:

Bécsi kapu tér 8. — Kard utca 1. Appl (Appel) Flórián szabó egyem. sarokháza terve 1824-ből Weixlgärtner Mihálytól, régebbi épület felhasználásával. Régi helyrajzi számok (a várban a házak számai 1814, 1824, 1844 és 1854. évben változtak). Az utolsó szám az utcai számozásig nem változott. Továbbiakban Rhsz. 147/144/141/135. Terv a levéltárban 367. szám alatt. Jegyzőkönyvi tételszáma: 406. (továbbiakban T. 367/406.): főhomlokzat, fszt., I. em. A ház ma is áll, újabb kerek erkéllyel.

Dísz tér 13. Farádi Vörösné sz. Hiemer Katalin egyem. régi háza jelzetlen átalakítási terve, 1815-ből. Rhsz. 20/15. T. 160/180: fszt., I. em. alaprajz. Ma is áll.

Nándor utca 1. (Levéltár helyén.) Ehrenhoffer József szabó fszt. háza toldaléka a várfal felé, jelzetlen terv 1820-ból. Rhsz. 155/153/146. T. 284/308: fszt. alaprajz. Lebontva.

Országház u. 4. Adliczer Mártonné, Róza kereskedő, fszt. átalakítási jelzetlen terve sütőkemencével 1820-ból. Rhsz. 98/95/94/89. T. 278/301: fszt. alaprajz és metszet. 1824. dec. 24-én Rauschmann József, a híres budai órásmester veszi meg a házat, megrongálódott 1944—1945-ben.

Országház u. 6. Verderber Mátyás cserzővarga, II. em. ráépítési és átalakítási terve Weixlgärtner Mihálytól 1822-ből, álló épület felhasználásával. Rhsz. 99/96/95/90. T. 323/362: homlokzat, metszet, új és régi fszt. és egyem. új II. em. alaprajz. 1944-1945-ben elpusztult.

Országház u. 11. Steden József ács egyem. háza udvari toldaléka terve 1819-ből. Rhsz. 120/117/116/111. T. 269/292: fszt. I. em. alaprajz. Romos.

Országház u. 19. Keller József (Mihály) cipész egyem. sarokház, a terve Eberl Carlótól 1811-ből. (1—3. kép) Rhsz. 116/113/112/107. T. 33/46: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. A ház teljesen átalakítva ma is áll.

Országház u. 22. Petrotta (Petroty) József kéményseprő belső átalakítási terve Kinnach Lajostól 1822-ből. Rhsz. 107/104/103/98. T. 311/350: fszt. és I. em. alaprajz. Ma is áll.

Országház u. 23. Orlits Pál lakatos, fszt. udvari toldaléka terve 1816-ból. Rhsz. 112/109/108/103. T. 191/213: fszt. alaprajz és metszet. A ház egy emeletre kiépítve ma is áll.

Színház u. 1—3. A várszínház udvari fészerezének terve id. Dankó Józseftől 1811-ből. T. 48/61: fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

Színház u. 2. Niesztle (Nisztle) Menyhért chirurgus egyem. udvari toldalék terve 1814-ből. Rhsz. 224/226/223/218. T. 146/167: fszt., I. em. alaprajz. A ház lebontva, telke a Honv. Min. telkébe beolvadt.

Színház u. 2. Röckl (Reckl) János fszt. toldalék terve 1818-ból. Rhsz. 220/222/219/212. T. 234/256: fszt. alaprajz, metszet. H. M. telkébe beolvadt.

Táncsics Mihály u. 5. Fratricz József, I. em. udvari toldalék és átalakítása terve 1813-ból. Rhsz. 191/193/190/182. T. 121/142: fszt., I. em. tetőszék alaprajz, metszet. Ma is áll.

Táncsics Mihály u. 13. (11). (4. kép) Farkas Sámuel egyem. sarokháza átépítési terve Weixlgärtner Mihálytól 1823-ból. Rhsz. 188/189/186/178. T. 329/368: régi és új homlokzat, régi és új fszt. és I. em. alaprajz. A ház teljesen átalakítva áll.

Tárnok u. 9. Eszterházy Miklós egyem. háza terve 1817-ből. Rhsz. 202 (ekkor még puskaporos torony) 203—204/200—201/192—193. T. 229/251: utcai homlokzat 2 változatban, összes alaprajz 2 változatban. Elpusztult 1944—1945-ben.

Úri u. 22. és Tóth Arpád sétány 20. (5. kép) Spiess János szabó egyem. átmenő háza terve 1861-ből Rhsz. 35/30. T. 192/214 (mindkét homlokzat, hossz-metszet, összes alaprajz. A ház ma is áll. A Bástya felől romos.

Úri u. 23. — Szt. Háromság u. 11. Jory Pál ügyvéd, egyem. udvari toldalék, terve Dankó Andrástól 1816-ból. Rhsz. 68/66. T. 204/226: udvari homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

Úri u. 26. Melcher Ignác szűcs, kis homlokzat-átalakítási terve Weixlgärtner Mihálytól 1824-ben. Rhsz. 37/32. T. 365/404: homlokzatrész. Lebontva.

Úri u. 32. — Tóth Árpád sétány 24. Sterbetzky Mihály kamarai fogalmazó egyem. háza Bástyá sétányi részének terve Kimmach Lajostól 1819-ből. Rhsz. 40/35. T. 259/282: fszt., I. em. alaprajz. Elpusztult.

A Baucommissio megalakulása előtti (1811) időből a többször ismertetett Sándor-palota építésén (1806) kívül a későbbi keletű Budai Mérnöki Tervek (1850—1872) közé keveredve előkerült egy terv a Veszprimer-ház átalakításáról. (B. M. T. 155. 1801 I. Úri u. 38.) Ismeretes a Jacob-ház építése¹⁶ 1803—1806 között (Országház u. 5.). Ebből az időből való az Úri u. 19. sz. ház mai kiképzése, amely Eötvös Ignác tulajdonába kerülése (1806) után épülhetett és a Tárnok u. 6. sz. ház is. Az Egyetemi nyomda számadásaiból¹⁷ tudjuk, hogy az 1808—1809. években 6719 forintot a nyomdához csatolt épület (I. Hess András tér 4. sz.) átalakítására fordítottak. A Dísz-téri Marcibányi-ház is korszakunk műve (1808; valószínűleg Hickisch Kristóf műve).

A Commissio jegyzőkönyvéből (Pr. 171. 1814. szept. 17.) tudjuk, hogy Bullant József épített engedély nélkül Hinka József cipész házában (Festung. Rhsz. 125/122/121. Országház u. 3. volt Pénzügyminisztérium helyén). 1819 márciusi kelettel az előbb említett B. M. Tervek között (156. sz.) van a Nándor laktanya Humel J. mérnökkari tiszt által aláírt kiépítési terve (6. kép), amely szerint épült egyelőre egyemeletesre a középrész az addig két, a térre merőlegesen fekvő hosszanti szárny közé. (Tervek: homlokzat, fszt. és I. em. alaprajzai). 1824-ben épült egy szárnyszerű az egykori ferences kolostor épületéhez, amely akkor hivatalok elkelyezésére szolgált. (Lyka idézett műve a helyőrségi templom előcsarnoka építésének idejét 1826-ra teszi. Ez az előcsarnok Tallherr József műve, Ferenc koronázására, 1792-ben épült.) A B. B. C. pótjegyzékében szerepel Petőtz Mihály építkezése, 1832-ből. Terve is megmaradt: ifj. Dankó József építi a kisméretű egyemeletes házat a Baltaköz egyik telkén, amelyet a későbbi Pensions-Anstalt telkéhez csatoltak.

Kimmach Lajos két részletben 1827. okt. 12-én és 1834. okt. 31-én vette meg a Festung 147/140, Kapisztrán tér 1., Országház u. 34. sz. alatti telkeket. Amikor 1855-ben eladják, már áll rajta a mai Állami nyomda épülete. Elképzelhetetlen, hogy ne ő maga építette volna magának. Más a helyzet Kimmach lakóházával (Festung 33/28/, Úri u. 18.) amelyet 1824. okt. 28-án, mint álló, barokk házat vásárolt Gabrun X. Ferenc örökségéből. Itt talán átalakítást végzett abban az időben, amelynek tervei és iratai elkallódtak. Kimmach műve még az Iskola téri gimnázium átalakítása, a Fortuna szálló épületében a rajziskola részére végzett kis átalakítás és a várbeli régi ev. templom, 1846—1847.

Ferenczy István tömegéből (Massa) 1846. febr. 27-én veszi meg a Festung 9994, Országház u. 14. sz. házat Tenczer Károly Baudirections Beamter. Az ő tulajdonában alakult ki a ház mai későklasszicista arcúata,

beolvasztva a Ferenczy-féle építkezéseket. A Budai Mérnöki Iratok között 299. sz. alatt fekszik egy építési jegyzék 1855-ből, amely az 1844—1854 közötti építkezéseket tartalmazza. Ebben szerepel Tenczernak ez az építkezése, 1848-ban, bővebb adatok nélkül. Ugyanitt az evangélikus templom (1846) Christen kisasszony Paradeplatz 76. (1848) Tárnok-u. 12. sz. háza, a főhercegi istállók, Georgi platz, 1847., (Zitterbarth?) Wallheim Nep. János II. em. háza Paradeplatz 16. I. Dísz tér 12. (1846), és a K. K. Generalcommando II. em. épülete, Theatergasse 208 (1845), valamint K. K. Fortifications Gebaude Kom. I. em. épülete, Theaterplatz 207. Dísz tér 18. (1845., később tábori püspöki lak) szerepel mint „ganz neu gebaut”. Iparművészeti terv is fekszik a Budai Mérnöki tervek között: 136. sz. a Budai országház csillárjai terve 1833-ból és 142. sz. Szabó József asztalos terve a budai városház udvari ablakaira és ajtajaira 1844. jún. 15-ről. A legkiválóbb alkotás azonban Stürzzer Oswald budai, tabáni fazekasnak (polgárjogot nyert 1806. május 18-án), a budai városháza részére 1824-ben készített empire kályha-terve (8. kép), amely a budai Acta Cameralia 183/1822—1848. sz. alatt fekszik.

Egy fél évszázad a Várkerület építési történetében nem nagy idő. Mégis ez a félszázad elhintette a gotikus, barokk és copf házak közé a klasszicizmus kisszámú, szerény, egyszerű, de nemes vonalú alkotásait, melyekben itt-ott felcsillan az elmúlt korok stílusa. Ezekre vonatkozó tudásunkat a közöltek kiegészítik néhány adattal.

A VÍZIVÁROS (die untere, oder Wasserstadt) a Halászcivárossal együtt. Ez utóbbi a Vízivárosnak a kapucinus kolostortól délre a Tabánig terjedő része. A Víziváros északon a mai Mártírok útja—Bem József u.— Bem tér vonaláig terjedt. Változatos épületeinek szolid építésmódjával teljesen városias képet nyújt: „... Wenn auch die Bauten in diesem Stadtbezirk die Charakteristik der ältesten Denkmale der Baukunst, unerschütterliche Festigkeit, riesenmässige Grösse und verschwenderische Pracht, entbehren, so entschädigen sie uns dafür durch mögliche Symmetrie, leichtes, gefälliges Ansehen, und da, wo es der Wille des Baulustigen, oder die Bestimmung eines öffentlichen Gebäudes erheischt, durch den Schmelz von Geschmack, Kunst und Schönheit.”¹⁸

1811-től 1827-ig a Vízivárosban a következő fontosabb magán-építkezések voltak:

I. *Batthyány u. 9.* Eckermann Béla kádármester fszt. háza, összeépítve az utcára merőleges, két, udvari, régebbi szárnyépülettel, terve id. Eckermann Józseftől 1814-ből. Rhsz. 564/566/567/587/589. (a Vízivárosban a házak számai 1804-, 1814-, 1824-, 1844- és 1852-ben változtak). T. 147/168: homlokzat, fszt. alaprajz. Az épület feleresze ma is áll, rongáltan. Benne ma is Eckermann Béla kádár műhelye, felirata szerint 1822-től, a valóságban az ős Eckermann Béla kádár már 1798-ban polgárjogot kapott.

I. *Batthyány u. 23.* — *Fazekas u. 2.* Laboratz József kalapos fszt. sarokháza terve 1822-ből. Rhsz. 578/598/600/572. T. 310/349: homlokzat, pince, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Batthyány u. 27—29. helyén* Millich (Milly) Anna fszt. háza terve Monn Gottlieb pallértól 1823-ból. Rhsz. 600/601—603/574. T. 340/379: homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

I. Corvin tér 10. — Szalag u. 21. Brunner Antal harangöntő sarokháza, I. em. ráépítési terve 1812-ből. Rhsz. 162/154/156/153/150. T. 67/83: főhomlokzat, metszet, fszt., I. em. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

I. Csalogány u. 24. Zacherl Mátyás cipész fszt. háza terve 1820-ból. Rhsz.: 551/570/543. T. 287/312: homlokzat, metszet, udvari homlokzattal, fszt. alaprajz. Ma is áll.

I. Csónak u. 3. — Magas u. 4. Katolin (Catilini) Antal szabó fszt. házának kiépítési és telekrendezési terve 1822-ből. A tervet Brouillonnak (térrajz) nevezi az aláíró Dorffinger Antal, aki „Seigirt” (bemérte) szóval jelzi munkáját. Rhsz.: 133/135/131/129. T. 314/353: régi és új homlokzatok, metszet, összes régi és új alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

I. Donáti u. 2. — Hunyadi János u. 21. Steden József fszt. átalakítási terve, a Szlatinyi-házban, 1816-ból. Rhsz.: 693/712/723/692. T. 190/212: pince, fszt, alaprajz. A ház átalakítva és kiépítve ma is áll.

I. Donáti u. 32. ifj. Dankó József egyem. sarokháza terve saját magának 1822-ből. Rhsz.: 632/651 1/2/665/630. T. 325/361: főhomlokzat, pince, fszt., I. em. alaprajz. A telket csak 1830-ban írták Dankó névre. A ház ma is áll.¹⁹

I. Fő u. 11—13. helyén Heigl Ferenc városi levéltárnok egyem. háza terve az „Arany Lámpás”-hoz, Eberl Carlótól 1811-ből. Rhsz. 56/62/61/57. T. 35/47: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Fő u. 18. — Pala u. 4. Schönoha (Schoynoha) János pék egyem. sarokháza terve Eberl Carlótól 1811-ből. (9. kép) Rhsz. 134/125/121. T. 36/48: főhomlokzat, fszt., I. em. alaprajz. 1828-tól Boor Henriké, majd 1848-tól Redl Gyula és Imréné. A ház ma is áll, csak plasztikus díszeitől megfosztva.

I. Fő u. 18. — Pala u. 4. Schönoha János pék présháza terve 1818-ból. Rhsz. 125/721. T. 252/275: terv, irat, hiányzik.

I. Fő u. 20. — Pala u. 3. (10. kép.) Kapistory József kereskedő egyem. sarokháza terve Dankó Andrástól 1811-ből. Rhsz. 153/145—147/144/142. T. 32/36: főhomlokzat, fszt., I. em. alaprajz. A tervek az itt állott régebbi, részben középkori házrészeket nem tüntetik fel. A régi ház Kiszely Pál tulajdona volt, akitől 1811-ben vette meg Kapistory. 1828-ban a házat Brunswick József Beethoven nagy műveltségű barátja vette meg. A ház ma is áll, gondosan helyreállítva, de a földszint, különösen a kapu az eredeti tervtől eltérően.

I. Fő u. 21. — Bem rakpart 11. Schwartz Péter halászmester egyem. átmenő háza terve Dankó Andrástól 1813-ból. Rhsz. 54/50. T. 78/96: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Fő u. 23. — Bem rakpart 12. (11. kép) Miller (Müllner) Mátyás kádár egyem. átmenő háza, illetve részben ráépítés terve id. Dankó Józseftől 1811-ből. Rhsz. 53/49. T. 49/17: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Fő u. 46. Bradl Ferenc kereskedő fszt. háza terve Dankó Andrástól 1812-ből. Rhsz. 228 1/2/221/212/214/209. T. 66/82: homlokzat, fszt. alaprajz. A ház ma is áll, romantikusan egyemeletesre kiépítve.

I. Fő u. 60. (részben a Csalogány u. helyén) Thoma József tímár egyem. átmenő háza oldalszárny-terve 1813-ból. Rhsz. 246/239/243/229. T. 87/108: fszt., I. em. alaprajz, borszáritó padlással. A házat mint börgyárat 1822-ben említi Kunits.²⁰ Lebontva.

I. Gyorskocsi u. 3. — Batthyány tér 4. Distingner (Diesztinger) József, II. és III. em. ráépítési terve a ház Gyorskocsi utcai részén id. Eckermann Józseftől 1816-ból. Rhsz. 237/230/234/229/220. T. 182/204: metszet, fszt., I. em. régi alaprajz, II—III. em. alaprajz. A ház 1816-ig Falk Ferenc tulajdona, 1816-tól 1840-ig Distingneré, 1840-től Jakobsohn Károly ácsé, 1851-től Fischer Jakabé Volt Fehér kereszt szálló. Ma is áll.

I. Hattyú u. 10/a—b—c. helyén Settl Jakab állatorvos fszt. háza terve Dankó Andrástól 1813-ból. Rhsz. 589/591/612/617/587. T. 86/104: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

Hunyadi János u. 14. Sátor (Sartor) József cipész fszt. háza terve id. Ecker-

mann Józseftől 1814-ből. Rhsz. 174/166/168/165/161. T. 131/152: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Iskola u. 8. Hess (Heesz) János lakatos, egyem. ráépítésének terve Kimnach Lajostól 1813-ból. Rhsz. 210/203/205/200/192. T. 104/125: fszt. (rég) I. em. alaprajz, metszet. A ház áll, átalakítva.

I. Iskola u. 22. Salamon Mátyás kádár présház terve id. Eckermann Józseftől 1814-ből. Rhsz. 671/689/708/668. T. 143/164: fszt. alaprajz, metszet. A ház áll.

I. Iskola u. 32. Berner János kádármester fszt. háza terve Bullant Józseftől 1811-ből. Rhsz. 652/660/678/698/659. T. 30/32: pince, fszt. alaprajz, metszet. A ház, amely 1851-től Krövicch Antal budai építőmester tulajdona, egyemeletesre kiépítve ma is áll.

I. Iskola u. 33. Herbes (Herbasz) György szabó fszt. háza terve Zieglwagner Jakabtól 1822-ből. Rhsz. 645/663/683/645. T. 318/357: homlokzat és fszt. alaprajz. A ház ma is áll.

I. Iskola u. 34. Kaesz (Kász) András kovács, egyem. ráépítésének terve 1820-ból. Rhsz. 659/677/697/658. T. 285°309: homlokzat, metszet, fszt. (rég) és I. em. alaprajz. A ház ma is áll.

I. Iskola u. 48—50. — Batthyány u. 8. Szekeres György sebész, egyem. ráépítési és átalakítási terve 1820-ból. Rhsz. 651/669/689/650. T. 286/310: fszt. (rég) és I. em. alaprajz. A ház 1851-től városi iskola. Lebontva, helyén ma is iskola áll.

I. Jégverem u. 5. — Farkasbőr u. 2. Monszky János Henrik nyerges fszt. háza átépítési terve Dankó Andrásból 1812-ből. Rhsz. 126/117/113. T. 69/85: homlokzat, fszt. alaprajz. A ház átalakítva, megtoldva egyemeletesen ma is áll.

I. Jégverem u. 6. Raymayer (Reimayer) József fszt. háza terve Dankó Andrásból 1811-ből. Rhsz. 123½/113/109. T. 10/9: homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Jégverem u. 8. Kratz (Kratzer) Ignác fszt. háza átépítési terve Dankó Andrásból 1816-ből. Rhsz. 114/110. T. 189/211: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Lánchíd u. 4. helyén Held Miksa rézműves egyem. ráépítési és homlokzat terve Bullant Józseftől 1811-ből. Rhsz. 69/68/63. T. 29/31: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Lánchíd u. 5. helyén Kirchmeyer Egyed körzőkészítő, egyem. ráépítési terve Dankó Andrásból 1811-ből. Rhsz. 100/99/95. T. 19/18: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Lánchíd u. 6. helyén Orsonits István szabó egyem. háza terve Dankó Andrásból 1811-ből. Rhsz. 71/70/65. T. 15/21: homlokzat, fszt., egyem. alaprajz. Lebontva.

I. Lánchíd u. 7. helyén Kukule József szegkovács egyem. átmenő háza terve id. Dankó Józseftől 1811-ből. Rhsz. 99/98/94. T. 13/19: homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Lánchíd u. 8. helyén Griessbacher Józsefné Erzsébet ácsmester özvegye átmenő-háza terve Kimnach Lajostól 1811-ből. Rhsz. 75/74/69. T. 6/10: homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Lánchíd u. 9. helyén Schneider János egyem. háza terve Dankó Andrásból 1811-ből. Rhsz. 98/97/93. T. 14/20: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Lánchíd u. 10. helyén Penz Antal szappanfőző átmenő-háza I. em. ráépítési terve 1814-ből. Rhsz. 77/76/71. T. 122/143: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. 1851-ben a házat Széchenyi István vette meg. Lebontva.

I. Lánchíd u. 13. helyén Trübl (Triebl) József, egyem. ráépítési terve Dankó Andrásból 1814-ből. Rhsz. 96/95/91. T. 137/158: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Málna u. 7. Neumann József harisnyakötő fszt. háza terve Dankó Andrásból 1812-ből. Rhsz. 556/558/578/577/550. T. 71/87: homlokzat és fszt. alaprajz. A ház ma is áll.

I. Málna u. 7. Neumann József telkén Burger József présháza terve Walter Antal ácsától 1818-ból. Rhsz. 558/578/577/550. T. 244/266: alaprajz, metszet.

I. Mária tér 3. helyén Hohlfeld Antal szappanfőző fszt. félháza terve Kimnach Lajostól, 1813-ból. Rhsz. 572/573/575/595/597/569. T. 93/113: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Mária tér 3. helyén Hohlfeld Antal fszt. félház-terve Dankó András-tól 1816-ból. Rhsz. 579/595/597/569. T. 187/209: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Öntőház u. 3. helyén Keszterle (Kestele) Ignác festő²¹ fszt. háza átalakítási terve Dankó Józseftől 1812-ből. Rhsz. 111/108/104. T. 54/64: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Öntőház u. 5—7. (12. kép) Dankó András egyem. zsinagóga terve saját telkére 1812-ből. Rhsz. 108/107/103. T. 55/65: homlokzat, fszt. és I. em. alaprajz. Lebontva, a helyén épült a Knabe-féle zsinagóga, amely 1944—1945-ben pusztult el.

I. Pala u. 8. Tóth Ferenc kapitány háza fszt. udvari toldalék terve Kimnach Lajostól 1815-ből. Rhsz. 127/123. T. 181/203: fszt. alaprajz. A ház áll.

I. Pala u. 10. Ott György városi zenész fszt. udvari toldalékának terve: Herzog Alajos kőművessegéd-től 1817-ből. Rhsz. 129½/129/125. T. 213/235: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Szalag u. 15. helyén Collega Ferenc posztókereskedő lépcsőjének terve Weixlgärtner Mihálytól 1824-ből. Rhsz. 165/157/159/156/153. T. 368/407: fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Szilágyi Dezső tér helyén Bratl (Bradl) Ferenc kereskedő háromhomlokzatos háza I. és II. em. ráépítési terve Weixlgärtner Mihálytól 1816-ból. Rhsz. 35/34. T. 186/208: főhomlokzat, összes alaprajz. Lebontva.

I. Toldy Ferenc u. 42. Lubinger Lőrinc asztalos fszt. háza terve 1821-ből. Rhsz. 719/738/761/717. T. 303/342: homlokzat, fszt. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

I. Toldy Ferenc u. 46. Tóth Antal csizmadia fszt. háza terve Dankó András-tól 1817-ből. Rhsz. 720/739/762/718. T. 221/243: homlokzat, fszt. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

I. Toldy Ferenc u. 74. Reischl István mészáros fszt. félháza terve Kimnach Lajostól 1815-ből. Rhsz. 733/752/778/730. T. 169/191: fszt. alaprajz, 2 metszet. Lebontva.

I. Toldy Ferenc u. 80. Hauer Pál kádár, fszt. udvari toldalék terve 1817-ből. Rhsz. 736/755/781/733. T. 225/246: pince, fszt. alaprajz. A ház áll.

I. Toldy Ferenc u. 80. Hauer Pál fszt. udvari kádárműhely terve 1819-ből. Rhsz. 736/755/781/733. T. 273/296: fszt. alaprajz. A ház áll.

I. Várfook u. 9. (?) Delladami Erzsébet kéményseprő egyem. háza terve Dankó András-tól 1812-ből. Rhsz. 735/748/749/768/800. T. 74/90: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. A hely megállapítása, minthogy az egykorú térképen ez a magas szám már nem szerepel, csak valószínű.

I. Ybl Miklós tér 4. körül Kodalek (Kottelik) Márton, egyem. ráépítési terve 1814-ből. Rhsz. 87/86/82. T. 120/141: homlokzat, fszt. alaprajz (a középkori várfal támpilléreivel) I. em. alaprajz. Lebontva.

II. Csalogány u. 11. — Medve u. 1. helyén özv. Nagy Mihályné Erzsébet fszt. félház terve Kimnach Lajostól 1816-ban. Rhsz. 525/543/541/517. T. 194/216: fszt. alaprajz, részben régi. Lebontva.

II. Csalogány u. 13. — Medve u. 2. (13. kép), Engelschall József hordókészítő egyem. ráépítés és homlokzat kialakítási terve id. Eckermann Józseftől 1815-ből. Rhsz. 524/526/544/542/518. T. 166/188: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz, metszet. A ház 1851-ben egyesült a szomszédos, 1847 óta Mihalovits Antal tulajdonában levő sarokházzal. Lásd a következő tételt. Ma is áll, díszzeitől megfosztva.

II. Csalogány u. 13. — Medve u. 2. Maurer Ferenc szappanfőző egyem. sarokháza terve id. Eckermann Józseftől 1816-ból. Rhsz. 493/518. T. 195/217:

fszt. és I. em. alaprajz. A ház 1851-ben egyesült a Csalogány u. 13. sz. házzal. Ma is áll, a Medve u.-i szárny 1944—1945-ben részben elpusztult.

II. Csalogány u. 37. Kollmann István kádár pálinkafőzője terve Kimnach Lajostól 1815-ből. Rhsz. 537/539/556/559/530. T. 159/181 : fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

II. Csalogány u. 43. helyén Kietreiber Ferenc molnár fszt. háza terve 1812-ből. Rhsz. 540/542/559/557/533. T. 56/66 : homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

II. Fazekas u. 4. vagy 6. Fillinger János fszt. félháza terve 1819-ből. Rhsz. 462 $\frac{1}{2}$ /481/476/455. T. 262/285 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Fő u. 61. Günther Henrik pék sarokháza egyem. ráépítési terve Kimnach Lajostól 1820-ból. Rhsz. 16/15. T. 276/299 : fszt. és I. em. Lebontva.

II. Fő u. 66. helyén Novák Lőrinc fszt. háza terve Bullant Józseftől 1814-ből. Rhsz. 249/242/246/242/233. T. 136/157 : homlokzat, fszt. alaprajz. A házat 1816-ban átírják Engelhardt József óbudai építőmester nevére. Lásd a következő tételt. Lebontva.

II. Fő u. 66. helyén Engelhardt József óbudai építőmester egyem. háza toldaléka és átalakítási terve Kimnach Lajostól 1815-ből. Rhsz. 249/242/246/242/233. T. 171/193 : fszt. és I. em. alaprajz. Lehetséges, hogy Engelhardt terve, aki azonban mint óbudai építőmester Budán nem építhetett, ezért írta alá Kimnach. Lebontva.

II. Fő u. 69. Reitter József fszt. háza terve Graszchitz Mátyástól 1824-ből. Rhsz. 11. T. 362/401 : homlokzat, metszet udvari homlokzattal, pince, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Fő u. 71. helyén Seitel Ferdinánd kereskedő fszt. sarokháza terve Weixlgärtner Mihálytól 1817-ből. Rhsz. 9/10. T. 222/244 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Fő u. 82—84—86. (14. kép.) Kőnigh (König) Mihály fürdőépülete átalakítási és az utcai részére egyemelet ráépítési terve 1826-ból. Rhsz. 255/259/253/243. T. 379/418 : homlokzat fszt. és I. em. alaprajz. A tervet Schmidt Mátyás városi kút- és vízmester írta alá azzal, hogy „gezeichnet”. Mindaddig, amíg Schmidt képességéről és képzettségéről közelebbi adataink nincsenek, az érdekes terv szerzőségét tőle sem elvitatni, sem neki tulajdonítani nem mernők, noha saját háza tervét (lásd I. Döbrentei tér) is ő rajzolta. Az épület, a részletképzésekben a tervtől eltérőleg (falpillerfejezet stb.) és a jobb szárny emeletének kiépítése nélkül ma is áll.

II. Ganz u. 5. Brackl József molnár fszt. háza terve Dankó Andrástól 1812-ből. Rhsz. 266/259/263/256/246. T. 72/88 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Ganz u. 16. Igl Antal molnár istálló és fészter terve Dankó Andrástól 1819-ből. Rhsz. 298/301/292/281. T. 272/295 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Gyorskocsi u. 44. Barankovics József városi irodatiszt présház és toldaléka terve Kimnach Lajostól 1819-ből. Rhsz. 511/529/526/502. T. 267/290 : fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Horvát u. 17. Majer Gáspár fszt. háza terve Kimnach Lajostól 1812-ből. Rhsz. 311/327/330/320/308. T. 65/80 : homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

II. Kacsá u. 19. Krems József mészáros fszt. háza terve Dankó Andrástól 1813-ből. Rhsz. 318/315/318/308/296. T. 91/111 : homlokzat, fszt. alaprajz. A ház átalakítva ma is áll.

II. Kapás u. 14. Dochnal Domokos fszt. háza terve Dankó Andrástól 1816-ből. Rhsz. 425/442/436/417. T. 196/218 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Kapás u. 15. Ritter János fszt. toldaléka terve Bullant Józseftől 1816-ből. Rhsz. 450/447/465/458/440. T. 205/227 : fszt. alaprajz. A ház átalakítva áll.

II. Kapás u. 31. — *Kacsá u. 30.* Günther Henrik pék fszt. sarokháza terve 1814-ből. Rhsz. 453 $\frac{1}{2}$ /453/471/466. T. 118/139 : homlokzat, metszet. Lebontva.

II. Kapás u. 39. Müller György kádár, fszt. utcai toldaléka terve Ziegler-wagner Jakab kőművessegédétől 1820-ból. Rhsz. 359/357/370/362/364. T. 280/303: homlokzat, fszt. alaprajz. A ház teljesen átalakítva ma is áll.

II. Medve u. 6. özv. Jakisch Ferencné, Katalin I. em. toldaléka és nagyterme (*Fasani-Saal*) magasztási terve 1819-ből. Rhsz. 490/491/510/507/484. T. 263/286: I. em. alaprajz. 1944—1945-ben elpusztult.

II. Medve u. 36. Mayerhold Antal asztalos és József városi jegyző fszt. háza terve 1813-ból. Rhsz. 289/284/287/278/267. T. 98/119: homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. A ház ma is áll.

II. Medve u. 46. — Ganz u. 24. Eberhardt József szappanfőző műhelyének terve Irk József pallértől 1817-ből. Rhsz. Landstrasse 75/78. 1822-től Wasserstadt 345/337/321. T. 216/238: fszt. alaprajz. A ház ma is áll.

II. Varsányi Irén u. 4. Mach János fszt. háza utcai toldaléka terve 1814-ből. Rhsz. 421/438/432/413. T. 133/154: homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

II. Varsányi Irén u. 13. Piechler Mihály fszt. háza terve 1813-ból. Rhsz. 390/389/401/399/380. T. 88/106: pince, fszt. alaprajz, metszet. Régi várfalhoz épült. Lebontva.

I. Varsányi Irén u. 13. Piechler Mihály háza egyem. ráépítési terve Linzbauer Fülöptől 1818-ból. Rhsz. 390/389/401/394/380. T. 238/260: homlokzat, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva

II. Varsányi Irén u. 19. Frank Lőrinc fszt. háza terve Linzbauer Fülöptől 1818-ból. Rhsz. 391/404/402/383. T. 240/262: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Vitéz u. 8. Ems János kályhás égetőkemencéje terve ifj. Dankó Józseftől 1823-ból. Rhsz. 562/520/517/493. T. 338/377: pince, alaprajz és m. tset. Lebontva.

Az 1811—1827-es adatokon kívül a Vízivárosban aránylag kevés építkezés folyt. Ismeretes az Erzsébet apácák Fő u. 43. — Csalogány u. 2. sz. alatti épülete, melyet Marczibányi István, 1805-ben — felirata szerint — a gyámolatlan beteg részére építtetett.²² Ezt Lyka²³ tévesen 1840-re keltezi. A Szt. Anna templomon is végzett kisebb javításokat 1804-ben Hickisch Kristóf, 1827-ben ifj. Dankó József, majd 1833—1839 és 1840-ben Kimmach Lajos.²⁴ 1818—20-ig Bullant József kezdte, majd 1828-ban Eckermann József fejezte be a régi Szent János kórház épületét.²⁵ 1944—1945-ben megsérült, 1949-ben lebontották. A mellette lévő „Lövház” is a budai klasszicizmus alkotása, a mellette álló XVIII. századi, nagytermes épülethez 1827-ben Kimmach Lajos építtette.²⁶ 1832-ben épült Wojtha Ferenc Bomba (Batthyány) téri szép katonai őrségháza, ugyancsak ő építtett 1832-ben a Szepessy-házban (I. Donáti u. 32.) egy fazekas kemenecét. A vízivárosi Szt. János iskola terve, Dankó Józseftől, is ennek a kor-nak a műve.

A vízivárosi építkezések közül a legnagyobb számú építési terv a Halászáros 1810-ben legett épületeinek újjáépítésével kapcsolatos.

ORSZÁGÚT (Landstrasse), amely a Lukács fürdőtől a Mártírok útján át a Malinovszki fasorral együtt magában foglalta a Szemlőhegyet, Rózsa-dombot és a hozzá kapcsolódó hegyvidéket is... egyszerű, falusias jellegű, kivéve a Fő utcát, hol emeletesek a házak.

1811-től 1827-ig a következő fontosabb magánépítkezések voltak itt:

II. Buday László u. 9. helyén Reisz Mihály fszt. háza terve 1811-ből. Rhsz. 179/218/224/217. (a Landstrassén a házak száma 1812, 1822, 1834, 1844 és 1853-ban változtak). T. 45/34: fszt. alaprajz. Lebontva.

II. *Buday László u. 10.* — *Rózsahegy u. 1/a.* (15. kép.) Frank Xav. Ferenc asztalos fszt. sarokháza egy emelet ráépítési terve 1819-ből. Rhsz. 176/215/217/214. T. 261/284: homlokzat, fszt. (régí), I. em. alaprajz. A rendkívül érdekes terv szokatlan kivitelű, beállítású bútorszerű, a farészek rendkívül gondos kivitelűek, más részei kissé primitívek, nem festékkel, hanem politúrral van színezve, tehát valószínűen a tulajdonos asztalos műve.²⁷ A házat, amely ma is áll, 1822-ben Hofhauser Antal kőfaragó, 1835-ben Oszwald Márton, majd 1848. ápr. 12-én 3300 forintért Fehr Vilmos, a pesti József hengermalom igazgatója²⁸ vette meg. Ő 1853-ban hozzávásárolt telkéhez Füllkorn Antal szomszédjától 60 ölet és ezen építtette az ott álló 4 tengelyes, romantikus szárnyat. Kissé rongált, sarokrésze helytelenül helyreállítva.

II. *Buday László u. 9.* Einzengruber János fszt. háza terve 1811-ből. Rhsz. 181/221/226/218. T. 21/34: homlokzat, pince, fszt. alaprajz. A ház ma is áll.

II. *Buday László u. 12.* — *Kút u. 2.* Füllkorn Antal fszt. sarokháza terve 1812-ből. Rhsz. 204/220/216/213. T. 57/69: két homlokzat, fszt. alaprajz. Népi ízü terv. Lebontva.

II. *Buday László u. 11.* Walter Antal ácssegéd fszt. háza terve Kimmach Lajostól 1811-ből. Rhsz. 182—183/222/227/219. T. 39/50: homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. A ház átalakítva áll.

II. *Buday László u. 13.* Lebontanz András pék fszt. sarokháza terve Kimmach Lajostól 1812-ből. Rhsz. 184/223/228/220. T. 63/78: homlokzat, metszet, pince, fszt. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

II. *Frankel Leó u. 32.* Jäger András egyem. háza terve Dankó Andrástól 1813-ből. Rhsz. 13 $\frac{1}{2}$ /13/15/84/83. T. 110/131: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

II. *Gül Baba u. 2.* — *Török u. 14.* Ország József egyem. sarokháza 1815-ből. Rhsz. 22/42/46/115. T. 164/186: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

II. *Gül Baba u. 24.* Wessely Ferenc fszt. háza terve 1813-ből. Rhsz. 17/32/35/105/104. (Niedermayer Plazl.) T. 103/124: terv, irat hiányzik. A ház ma is áll.

II. *Gül Baba u. 25.* Fuhrmann János fszt. háza terve 1815-ből. Rhsz. 17 $\frac{6}{8}$ /25/27/97/96. T. 165/187: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. *Gül Baba u. 30.* Hosko (Haska) József fszt. háza terve 1824-ből. Rhsz. 30/32/102/101. T. 357/396: fszt. alaprajz. Átalakítva áll.

II. *Kisrökus u. 43.* Marzipán (Marczibányi)-né szénacsúrje terve Kimmach Lajostól 1814-ből. Rhsz. 289/296/299/304/293. T. 124/145: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. *Kút u. 1/b.* Walter Mátyás ácssegéd fszt. háza terve Kimmach Lajostól 1811-ből. Rhsz. 202/200/199/197/194. T. 38/50: homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

II. *Kút u. 8.* Schultz Lőrinc asztalos fszt. háza terve I. V. (Vurz József kőműves?) terve szerint 1812-ből. Rhsz. 207/203/214/211. T. 59/72: homlokzat, fszt. alaprajz, két metszet, tetőszerkezet. Lebontva.

II. *Kút u. 9.* Fuchs Dénes ács fszt. háza terve saját magának 1814-ből. Rhsz. 200/198/196. T. 140/161: fszt. alaprajz, metszet, tetőszerkezet. Lebontva.

II. *Malinowszki fasor 23.* Rohardt János fszt. háza terve Zieglerwagner Jakab kőművesegédétől 1822-ből. Rhsz. 365/373/375/380/362. T. 317/356: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. *Malinowszki fasor 27.* Rohardt József fszt. háza terve Limburszky József kőművesegédétől 1827-ből. Rhsz. 367/375/377/382/364. T. 383/422: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. *Malinowszki fasor 29.* Rohardt János fszt. háza terve Bullant Józseftől 1814-ből. Rhsz. 343/369/376/378/383/365. T. 138/159: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. *Mártírok útja 14.* (16. kép) Géb (Göb) Lipót fehérsütő fszt. háza terve id. Eckermann Józseftől 1812-ből. Rhsz. 65/84/109/66. T. 60/74: homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. A ház átalakítva ma is áll.

II. Mártírok útja 36. Pauer (Bauer) János fszt. háza terve 1825-ből. Rhsz. 99/55 : T. 370/409 : homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Mártírok útja 73. helyén Minkovits Mihály fszt. háza terve 1813-ból. Rhsz. 276/284/287/292/283. T. 102/123 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Mártírok útja 79. körül Sedlmayer Mátyás kötélverő fszt. háza terve 1814-ből. Rhsz. 292/299/302/307/296. T. 127/148 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Retek u. 17. — Filler u. 2/a—b. Országh József egyem. sarokháza terve 1827-ből. Rhsz. 351/353/360/345. T. 381/420 : homlokzat, pince, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

II. Retek u. 19. Formann János vaskereskedő fszt. háza terve 1827-ből. Rhsz. 352/354/361/346. T. 382/421 : homlokzat, metszet, pince, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Rómer Flóris u. 12—14. helyén Strassgürtel József fszt. háza terve 1811-ből. Rhsz. 187/181/193/190. T. 22/34 : fszt. alaprajz. Később Westermayer tulajdona. Lebontva.

II. Rómer Flóris u. 12—14. helyén Wallner Frigyes fszt. háza terve 1813-ból. Rhsz. 186/180/194/191. T. 80/98 : homlokzat, fszt. alaprajz. Később egyesült Westermayer kezében az előbbi telekkel. Lebontva.

II. Rómer Flóris u. 26. Tausch Jakab útkövező fszt. háza terve 1818-ból. Rhsz. 193/187/184. T. 275/280 : homlokzat, fszt. alaprajz. Tetőszerkezet : Walter Antal ács. Lebontva.

II. Rózsahegy u. 5. — Zivatar u. 1—3. — Kút u. 8—10. Christen Ferenc orvos egyem. háza terve 1811-ből. Rhsz. 215/191/206/215. T. 40/52 : homlokzat, fszt. alaprajz, kert terv, török türbe perspektivikus képével. Lebontva.

II. Rózsahegy u. 5. — Zivatar u. 1—3. — Kút u. 8—10. Keller Antal fszt. háza terve 1812-ből. Rhsz. 173/212/220/215. T. 58/71 : homlokzat, fszt. alaprajz. Később egyesült a Christen-telekkel. L. előbb. Lebontva.

II. Tölgyfa u. 28. helyén özv. Bernerné, Teréz fszt. háza utcai toldaléka terve Dankó Andrásról, 1814-ből. Rhsz. 64/83/84/40. T. 130/151 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Zivatar u. 6. Brust István fszt. háza terve id. Eckermann Józseftől 1811-ből. Rhsz. 210/208/211/208. T. 42/51 : homlokzat, fszt. alaprajz. A ház ma is áll, kissé átalakítva.

II. Zivatar u. 7. Valássy György cipész fszt. háza terve Zieglwagner Jakab kőművessegédétől 1818-ból. Rhsz. 196^{1/4}/193/203/201. T. 256/279 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Zivatar u. 12. Radimoy József kereskedő fszt. háza terve Kimmach Lajostól 1812-ből. Rhsz. 213/205/208/205. T. 50/59 : homlokzat, metszet, pince, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Zivatar u. 14/a. Eberhardt József kádár háza terve Müller Györgytől 1813-ból. Rhsz. 214/204/207/204. T. 77/95 : fszt. alaprajz. Lebontva.

Az 1811—1827. években a legnagyobb számú terv a Jális Kristóf örökösei-féle ingatlan felosztása után a Buday László u. — Zivatar u. és Rómer Flóris u. által határolt telektömb beépítését szolgálja. Ezekon kívül csak egy építkezésről tudunk egyelőre : az irgalmasrend kórházépítése, amely a mai kórház helyén 1806-ban kezdődött Heinricher Keresztély piarista tervei szerint,²⁹ majd Marczibányi István 1815. október 4-én tett alapítványából folytatódott.³⁰

ÚJLAK (Neustift) szerény, falusias része a városnak, a mely a Császárfürdőtől Óbuda határáig terjedt.

1811-től 1827-ig a következő fontosabb magánépítkezések voltak itt :

II. Bécsi u. 28. Vaczek Józsefné Richter Teréz molnár fszt. háza terve ifj. Dankó Józseftől 1823-ból. Rhsz. 136/137/136. (A házszámok Újlakon 1814., 1825., 1844. és 1853. évben változtak.) T. 331/370: homlokzat, pince, fszt. alaprajz. A ház átalakítva ma is áll.

II. Frankel Leó u. 62. helyén Reuszné (Reuszín), Anna fszt. háza terve 1818-ból. Rhsz. 7/8/6. T. 241/263: fszt. alaprajz, tetőszék, Walter Antal áctól. Lebontva.

II. Frankel Leó u. 100. Thill Antal fszt. háza terve 1823-ból. Rhsz. 25/26/24. T. 342/281: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

II. Szépvölgyi u. 32. Haselbeck Mihály fszt. háza terve Dankó Andrásról 1818-ból. Rhsz. 148/150/151/150. T. 247/276: tetőszék Walter Antal áctól. Teljesen átalakítva ma is áll.

III. Lajos u. 77. Haszmann György fuvaros fszt. háza toldaléka terve id. Eckermann Józseftől 1814-ből. Rhsz. 301/310/313/317/303. T. 126/147: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

III. Lajos u. 84. Frananz Vince gyógyszerész³¹ egyem. háza terve 1813-ból. Rhsz. 287/296/299/304/289. T. 111/132: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. A ház kissé átalakítva ma is áll.

Az 1811—1827. évi adatokon kívül Újlakon kevés építkezésről tudunk. Ismeretes a Császár-fürdő átépítése 1806-ban, 1841-től 1848-ig Hild József mesteri keze alatt alakult ki félkörös udvara s általában mai arculata. Az ő műve 1844-ből a Frankel Leó u. 54. sz. alatti kápolna is.

TABÁN (Taban), amely északon a Vízivárosig, nyugaton a Krisztinavárosig és délen egészen a város akkori határáig terjedt . . . , házai számára nézve legnagyobb a városrészek között, igen nagy részük kis kunyhó, mint madárfészek tapadva a Gellért-hegy szikláihoz, kivéve a fő utcákat. Az 1810. évi tűzvész után sokat fejlődött, az újjáépítéskor sok izléses emeletes házat emeltek.

1811-től 1827-ig a következő fontosabb magánépítkezések voltak a Tabánban:

I. Alsóhegy u. Megszűnt telkek, a ház lebontva. (A továbbiakban a megszűnt telkek M. jelzéssel szerepelnek.) Kellner János fszt. háza udvari toldaléka terve 1823-ból. Rhsz. 180/141/140/136. (A Tabánban a házszámok 1814., 1834., 1844. és 1852. évben változtak.) T. 353/392: fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Apród u. 7. — Váralja u. 24. Huber János lakatos háza egyem. utcai toldaléka terve Dankó Andrásról, 1814-ből. Rhsz. 930/630/635/612. T. 128/149: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

I. Apród u. 8. — Döbrentei u. 7. (17. kép) Gross Antal kávé egyem. udvari táncterme terve ifj. Dankó Józseftől 1823-ból. Rhsz. 562/604/593. T. 328/367: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

I. Apród u. 10. — Döbrentei u. 9. Szokolay István egyem. háza terve id. Eckermann Józseftől 1813-ból. Korda György telke. Rhsz. 563/605/594. T. 85/103: homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. Elpusztult 1944—1945-ben.

I. Aranykakas u. M. Devich Margit fszt. háza terve Irk József pallértól 1818-ból. Rhsz. 630/508/511/508. T. 233/255: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Aranykakas u. M. Kovács István fszt. háza terve 1832-ből. Rhsz. 634/506/507/504. T. 334/373: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Aranykakas u. M. Männer János birtokos fszt. háza terve Kinnach Lajostól 1812-ből. Rhsz. 734/685/691/747/714. T. 64/79: homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

I. Aranykéz u. 4. (később Szarvas Gábor u. 4.) M. Conrad János György fszt. háza és kapuja terve Kinnach Lajostól 1818-ból. Rhsz. 724/709/704/677.

T. 230/252 : homlokzat, fszt. alaprajz, helyszínrajz. Ezt a kaput eddig — stíluskritikai alapon — minden műtörténeti mű néhány évtizeddel előbből keltezte, mesterét nem ismerték. Lebontva.

I. *Árok u. 21.* M. Exler János fazekas fszt. udvari toldaléka terve 1813-ból. Rhsz. 952/902/759/775/741. T. 83/101 : fszt. alaprajz, metszet. A tervek jelzetlenek. 1813. jan. 28-án (Pr. 101) a Baucommissio kötelezi id. Dankó Józsefet a szolid kivitelre. Lebontva.

I. *Attila körút 6—10. helyén* Wolf János egyem. háza terve 1813-ból. Rhsz. 965/915/743/674/647. T. 108/129 : homlokzat, pince, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

I. *Attila körút 34.* Osztóics János szűcs egyem. háza terve Dankó Andrásról 1812-ből.³² Rhsz. 978/928/716/660/633. T. 70/86 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz (részben régebbi). Lebontva.

I. *Attila körút 36.* — *Apród u. 12.* (18. kép) Villiguth Franc pecsétvesnök³³ egyem. sarokháza terve id. Dankó Józseftől 1811-ből. Rhsz. 615/592/627/629/609. T. 27/3 : fő és oldalhomlokzat, fszt. I. em. alaprajz, Lebontva.

I. *Attila körút 47.* (19. kép) M. Arsenovits Mihály kereskedő egyem. házhomlokzata terve Irk Józseftől 1816-ból. Rhsz. 586/621/640/617. T. 197/219 : homlokzat, I. em. alaprajz, helyszínrajz. Lebontva.

I. *Attila körút páratlan oldal.* M. Higl Anna szűcs egyem. háza terve Irk Józseftől 1827-ből. Rhsz. 731/720/698/671. T. 391/43 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. *Beloianisz rakpart 17.* — *Döbrentei u. 24.* Puli (Pully) Mihály orvos átmenő háza egyemeletesre kiépítési terve id. Eckermann Józseftől 1814-ből. Rhsz. 549/537/581/571. T. 125/144 : homlokzat, metszet, fszt. alaprajz.

I. *Bocskay tér.* M. Horváth József szabó fszt. háza kiépítési terve Dankó Andrásról 1811-ből. Rhsz. 693/694/700/752/719. T. 3/3 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Bocskay tér — Aranykakas u. sarka.* M. Schoberwalter József fszt. sarokháza terve Dankó Andrásról 1816-ból. Rhsz. 676/703/762/728. T. 208/230 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Döbrentei tér 4.* (20. kép.) M. Trifunovics Katalin szatócs egyem. sarokháza terve Eberl Carlótól 1811-ből. Rhsz. 511/505/555/553/545. T. 1/3 : főhomlokzat, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

I. *Döbrentei tér.* M. Maletics János szatócs egyem. sarokháza terve ifj. Dankó Józseftől 1822-ből. Rhsz. 532/576/578/568. T. 319/358 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. *Döbrentei tér.* M. Fischer György fszt. háza kiépítési terve Irk Józseftől 1821-ből. Rhsz. 5252/4/571/574/565. T. 298/337 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Döbrentei tér.* M. Schmidt Mátyás sörháza egyem. utcai toldaléka terve, Schmidt Mátyás kútmester rajza, 1821-ből. Rhsz. 532/525 1/2/549/572/563. T. 299/338 : homlokzat, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

I. *Döbrentei tér.* (21. kép.) M. Veimann János György asztalos átmenő-háza egyem. ráépítési terve Laitl Józseftől „von der Baukunst” 1822-ből. Rhsz. 5251/4/570/573/564. T. 312/351 : homlokzat, fszt. egyem. alaprajz. Lebontva.

I. *Döbrentei tér* (22. kép.) M. Vitzig Márton I. em. sarokháza terve Kinnach Lajostól 1821-ből. Rhsz. 525/568/571/562. T. 300/339 : homlokzat, fszt. egyem. alaprajz. Lebontva.

I. *Döbrentei u. 8.* — *Beloianisz rakpart 9.* Constantinovich János egyem. átmenő-háza terve Eberl Carlótól 1811-ből. Rhsz. 559/547/590/580. T. 44/13 : homlokzat, metszet. Lebontva.

I. *Döbrentei u. 8.* — *Beloianisz rakpart 9.* Klement Mihály háza II. em. ráépítési terve 1815-ből. Rhsz. 559/547/590/580. T. 167/189 : homlokzat, fszt., I—II. em. alaprajz. Előbb Constantinovich-ház. Lebontva.

I. *Döbrentei u. 9.* — *Apród u. 10.* Szokolay István földbirtokos egyem. háza terve id. Eckermann Józseftől 1811-ből. Rhsz. 577/563/605/594. T. 25/38 : homlokzat, metszet, fszt., I. em. alaprajz. Korda György telke, 1831-ben Szarka Dániel

kezében egyesítve a szomszédos, „Hét választófejedelemhez” c. szállóval. A ház változatlanul ma is áll.

I. Döbrentei u. 10. helyén. Schrott (Schrödt) József lakatos egyem. átmenő-háza toldaléka terve 1816-ból. Rhsz. 551/593/583. T. 200/222 : homlokzat, pince, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Döbrentei u. 15. — Hegedűs köz sarok. Sághy Ferenc egy. nyomdai gondnok háza II. em. ráépítési terve 1815-ből. Rhsz. 581/567/608/597. T. 168/190 : homlokzat, fszt., I—II. em. alaprajz. A ház rongálatlan ma is áll.

I. Döbrentei u. 22. — Beloiannisz rakpart 16. Kastl Gottlieb üveges egyem. átmenő-háza terve id. Dankó Józseftől 1811-ből. Rhsz. 550/538/582/572. T. $\frac{2}{3}$: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Később Knauer Jakab háza. Lebontva.

I. Döbrentei u. 24. — Beloiannisz rakpart 17. Demeter Szilárd egyem. átmenő-háza terve 1811-ből. Rhsz. 549/537/581/571. T. 26/37 : homlokzat. Lebontva.

I. Döbrentei u. 25. Devics Mátyás sebész egyem. háza utcai toldaléka terve 1814-ből. Rhsz. 573/614/603. T. 145/166: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Döbrentei u. 29. Bereczky Márton cserzővarga egyem. háza terve 1816-ból. Rhsz. : 576/617/606. T. 201/223 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Döbrentei u. 31. Osztóics János szűcs kétem. háza terve 1816-ból. Rhsz. 591/577/618/607. T. 178/200 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Döbrentei u. 31. Osztóics János telekrendezési ügye. T. 90/108. Együttal a Baucommissio megkérdezi a Magistratust, hogy az építkezést a pesti Zitterbarth végezheti-e, vagy egy budai építőmesternek kell azt kiviteleznie.

I. Döbrentei u. : Fogas u. helyén. Lessigang (Lesegang) Károly kalap s egyem. háza terve id. Dankó Józseftől 1812-ből. Rhsz. 568/555—597—598. T. 75/91 : homlokzat. Lebontva.

I. Fehérsas tér. M. Zsinn (Syn, Schinn) József csizmadia fszt. háza terve Irk József pallértól 1823-ból. Rhsz. 627/511/514/510. T. 351/390 homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Fehérsas tér. M. Pfeiffer András egyem. háza terve 1815-ből. Rhsz. 624/514 a—b. /517/513. T. 174/196 : homlokzat, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Fehérsas u. 5. M. Pejakovich (Beakovits) Szilárd szappanfőző fszt. háza terve 1814-ből. Rhsz. 600/540/538/533. T. 116/137 : Homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Fehérsas u. M. Badaviczky Katalin szűcs fszt. háza terve Dankó András-tól 1813-ból. Rhsz. 630/602/538/536/531. T. 89/107 : homlokzat fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Görög u. 3. Unger Anna fehérsütő egyem. háza terve 1813-ból. Rhsz. 496/494/543/650/623. T. 92/112 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Görög u. 5. M. Nalbanovich János szűcs fszt. utcai toldaléka terve Dankó András-tól 1814-ből. Rhsz. 495/544/649/622. T. 129/156 : homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 2. helyén. M. Kuka Szilárd egyem. átmenő-háza terve id. Zitterbarth Mátyástól 1814-ből. Rhsz. 506/500/533/551/544. T. 141/162 homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 2. helyén. M. Stojanovics János szabó egyem. háza terve, id. Zitterbarth Mátyástól 1811-ből. Rhsz. 510/504/554/552/545. T. 18/23 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. A jegyzőkönyv szerint (Pr. 16) az építkezés engedélyezésére 1811. aug. 1-én a nádor ad utasítást. Lebontva.

I. Hadnagy u. 2. helyén. M. Kreytsch (Kraits) Pál szatócs egyem. háza terve Dankó András-tól 1811-ből. Rhsz. 485/552/550/543. T. 16/24 : homlokzat, metszet, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 3. M. Sperl András pék egyem. háza terve Dankó András-tól 1813-ból. Rhsz. 488/486/525/546/540. T. 79/97 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 4. M. Talapp (Dalopp) József mészáros egyem. háza terve. Dankó András-tól 1813-ból. Rhsz. 480/482/549—550/549/542. T. 91/109 : homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 6. M. Pauler István pokróckészítő egyem. sarokháza terve Dankó Andrásról 1811-ből. Rhsz. 472/478/451/454/451. T. 4/9: főhomlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 6. M. Tschik (Csik) Ferenc csizmadia pincelejárata terve Irk Józseftől „von der Baukunst” 1820-ból. Rhsz. 478/451—454/451. T. 277/300: homlokzat, alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 9. M. Zsinn (Syn) József csizmadia fszt. háza terve Dankó Andrásról 1816-ből. Rhsz. 615/523/526/522. T. 183/205. homlokzat, metszet, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. 11. M. Bogdanovich Pál gombkészítő egyem. udvari toldaléka terve ifj. Dankó Józseftől 1827-ből. Rhsz. 618/520/523/519. T. 388/427: homlokzat, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Hadnagy u. páros oldal. M. Rajcsiny (Raychinay) János gombkészítő egyem. átmenő-háza terve Irk József pallértől 1817-ből. Rhsz. 420/431/486/488/485. T. 212/235: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Horgony u. M. Andrekovich Mihály fszt. háza terve 1822-ből. Rhsz. 239/420/423/420. T. 306/345: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Horgony u. M. Pavlova Dorottya háza egyem. utcai toldaléka terve 1817-ből. Rhsz. 242/417/420/417. T. 218/240: homlokzat, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Iv u. 8. M. Tekus Vilmos fszt. háza terve Kinnach Lajostól 1813-ből. Rhsz. 940/889/772/794/760. T. 76/93: homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. A házat 1818-ban Semmelweis József vette meg. Lebontva.

I. Kereszt u. — *Kereszt tér sarok.* M. Buchecker Antal fszt. sarokháza terve 1813-ből. Rhsz. 689/652/659/726/698. T. 82/100: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Kereszt u. — *Varga u. sarok.* M. Spreitzer Vince háza, fszt. toldaléka terve 1821-ből. Rhsz. 670/647/717/690. T. 297/336: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Kereszt u. M. Stankovich Mihály háza fszt. utcai toldaléka terve Dankó Andrásról 1814-ből. Rhsz. 662/640/710/683. T. 119/140: fszt. alaprajz, metszet. Lebontva.

I. Köhény u. 6. M. Milosovich Fülöp szatócs fszt. háza terve Irk József pallértől 1817-ből. Rhsz. 475/450/453/456. T. 224/246: homlokzat, pince, fszt. alaprajz. Lebontva. Később Faith-ház. Lebontva.

I. Orom u. M. Ettl (Oetl) Fülöp kőművessegéd fszt. háza terve 1824-ből. Valószínűleg saját műve. Rhsz. 324/245/244/240. T. 364/403: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Palota tér helyén. M. Bohn Márton nyerges fszt. háza terve Graszchitz Mátyástól 1822-ből. Rhsz. 913/745/676/649. T. 321/360: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Szebeny Antal tér 1. — *Váralja u. 49.* Sággy Ferenc egy. nyomdai gondnok egyem. háza utcai és udvari toldaléka terve 1811-ből. Rhsz. 979/929/715/659/632. T. 37/49: homlokzat, fszt. I. em. alaprajz. A ház ma is áll.

I. Szebeny Antal tér — *Kereszt u. sarok.* M. Davidovich Péter kereskedő egyem. sarokháza terve id. Zitterbarth Mátyástól 1811-ből. Az alaprajzokat Dankó András írta alá. Rhsz. 644/638/708/681. T. 5/9. főhomlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. Szebeny Antal tér. M. Kersch Antal kerégyártó egyem. sarokháza³⁴ terve 1812-ből. Rhsz. 613/590—591/625—626/628/608. T. 20/15. irat, tervek hiányzik. Lebontva.

I. Virág Benedek u. 1. M. Livodár Szilárd szatócs fszt. háza terve Dankó Andrásról 1812-ből. Rhsz. 601/537/535/530. T. 11/60: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Virág Benedek u. 5. M. Mráz (Marász) Márton szabó fszt. háza terve Bullant Józseftől 1817-ből. Rhsz. 610/533/531/527. T. 223/245: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. Zsák u. M. Higl (Higlin) Anna szűcs egyem. háza terve 1813-ből. Rhsz. 634/607/456/533/529. T. 100/121: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

XI. *Baranyai u. 26.* Okenfusz Jakab, a Rudas-fürdő bérlőjének majorja terve 1813-ból. Rhsz. 1/2/3/7. T. 97/117: homlokzat, kerítés, és kapu, fszt. alaprajz. Teljesen átalakítva és megtoldva ma is áll.

XI. *Gellértraktart.* M. Fischer György fszt. háza terve Irk József pallértól, 1816-ból. Rhsz. 58/65/72/68. T. 193/215: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

XI. *Gellért rakpart.* M. Krail Bernát fszt. háza terve 1822-ből. Rhsz. 62/68/75/71: T. 316/355: homlokzat, metszet, alaprajz. Lebontva.

XI. *Gellért tér.* Gellért fürdő helyén. Ságics Pál fürdője kerítése és toldaléka terve 1824-ből. Rhsz. 23/28/38/34. T. 356/395: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

Engedélyezik még Kimmach Lajos bizonyítványára, amely szerint a falak tetőcserép hordására gyengék, Kranz József, Taban 804. (Pr. 269) és Saiffert, Taban 693 (Pr. 304) sz. házak zsindefedését.

Az 1811—1827. évi építkezések legnagyobb része, az összesnek több mint a fele, a tűzvész utáni újjáépítés. Ezeken az adatokon kívül még tudunk néhány építkezésről. A század elején épültek a Nádorkert épületei, amelyek közül egy szerény gazdasági épület, mint lakóház ma is áll XI. Budafoki út 48. sz. alatt. A tűzvész után a rk. plébániatemplomot és a gör. kat. templomot³⁵ is helyre kellett állítani. 1813. augusztus 8-án tették le a gellérthegyi csillagvizsgáló alapkövét, amely Pasquich János csillagász eszmei, Tallher József építészeti terve szerint Bullant József kőműves és Hofhauser Ferenc kőfaragó vállalkozásában 1815. okt. 19-re elkészült.³⁶ 1819. márc. 4-én tervezte Kimmach Lajos a tabáni, azóta lebontott rk. paplak átalakítását (B. M. T. 125.). A Rudas-fürdő kiépítésére 1826-ban készített Kimmach Lajos és 1831-ben ifj. Dankó József terveket, melyek közül a Dankóéét kiviteleztek (B. B. C. 402) (23. kép). A klasszicizáló vasrács tervét (25. kép) ugyanide Orlits Pál lakatos 1830-ban készítette (Budai Mérnöki tervek 142.). Tudunk még Wojtha Ferencnek a hajóhíd vámépületein (24. kép) (B. M. I. 132) kívül is egy tervéről, amely a Baucommissio pótjegyzékében szerepel: 1832-ben Kováts István szűcsmesternek (B. B. C. 445; Kreuzg.) épített földszintes házat.

KRISZTINAVÁROS (Christinastadt) ... csinos házak és szép kertek városrésze, festői táj, ...

1811-től 1827-ig a következő fontosabb magánépítkezések voltak itt:

I. *Alkotás u. 14.* Ott János kádár fszt. háza terve Herzog Alajos ácssegédétől 1824-ből. Rhsz. 189/222/244/245. (A krisztinavárosi házszámok 1814, 1824, 1834, 1844 és 1852-ben változtak. 359/398: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Alkotás u. 16.* Rohrmann Simon fszt. háza terve 1821-ből. Rhsz. 190/223/245/246. T. 294/333: homlokzat, fszt. alaprajz. Teljesen átalakítva áll.

I. *Attila krt. 7.* Ulrich József kovács egyem. háza terve 1815-ből. Rhsz. 1/3 T. 162/184; homlokzat, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

I. *Attila u. 1—3. helyén.* Braun Jakab fszt. háza terve Kimmach Lajostól 1814-ből. Rhsz. 287/330/373/411/408. T. 155/177: homlokzat, fszt. alaprajz, két metszet. Lebontva.

I. *Attila u. 5. helyén.* Brenzenberger Péter fszt. háza terve Fisches Józseftől (céhtag lett 1824. június 17-én) 1824-ből. Rhsz. 329/372/410/407. T. 355/394: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Attila u. 9.* Wenz Péter szabó egyem. háza terve Dankó Andrástól 1821-ből. Rhsz. 283/326/369/408/405. T. 291/331: homlokzat fszt. I. em. alaprajz, metszet, Lebontva.

I. *Attila u. 29.* Lamor József fszt. háza terve 1818-ból Dankó Andrástól. Rhsz. 273/315/358/397/394. T. 231/253: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Attila u. 77. helyén.* Pacz József egyem. raktára terve 1822-ből. Rhsz. 290/334/373/370. T. 320/359: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Déli p. u. helyén.* (26. kép.) Sághy Ferenc egy. nyomdai gondnok egyem. villája terve 1819-ből. Rhsz. 170/182/214/235. T. 268/291: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Gellérthegy u. 79. M. özv. Kernné Anna fszt. háza* terve Linzbauer Fülöptől „von der Baukunst” 1821-ből. Rhsz. 81/85/89/88. T. 296/335: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Győző u. 11.* Kopeczky Ferenc fszt. háza terve 1823-ból. Rhsz. 162/176/196/199. T. 341/380: homlokzat, fszt. alaprajz. Áll, teljesen átalakítva.

I. *Krisztina krt. 47.* Herzogh Alajos ácssegéd fszt. háza terve 1822-ből. Rhsz. 179/211/232/132. T. 326/369: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Krisztina krt. 67.* — *Gellérthegy u. 4.* Gross Mátyás háza egyem. udvari toldaléka Dankótól 1811-ből. Rhsz. 35/39/38/44/40 és 43. T. 34/46: homlokzat, fszt., I. em. alaprajz. Lebontva.

I. *Kuny Domokos u. 8.* Gross Mátyás fszt. utcai toldaléka Kraschitz András-tól 1815-ből. Rhsz. 129/158—159/174/194/197. T. 176/198: homlokzat, fszt. alaprajz. Teljesen átalakítva, áll.

I. *Kuny Domokos u. 10.* Linzbauer Fülöp „von der Baukunst” fszt. saját háza terve 1823-ból. Rhsz. 162/175/195/198. T. 330/369: homlokzat, fszt. alaprajz. Áll, teljesen átalakítva.

I. *Kuny Domokos u. 15.* Gross Mátyás fszt. háza terve 1826-ból. Rhsz. 144/168/185/206/208. T. 288/313: homlokzat, fszt. alaprajz, metszet. Áll, teljesen átépítve.

I. *Pálya u. 5.* Hisz János vendéglős fszt. udvari toldaléka terve Weixlgärtner Mihálytól 1821-ből. Rhsz. 118/131/157/174/177. T. 304/343: két homlokzat, pince, fszt. alaprajz, 2 metszet. A ház áll, romantikusan egyemeletesre kiépítve.

I. *Pálya u. 13.* Reitterer József fszt. háza terve 1816-ból. Rhsz. 156/127/153/170/173. T. 179/201: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Pálya u. 15.* Leeb György fszt. háza terve 1819-ből. Rhsz. 115/126/152/169/162. T. 266/289: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

I. *Szent János u. 15.* M. Tremel János egyem. háza terve 1819-ből. Rhsz. 11/13/14/15. T. 209/288: homlokzat, metszet, fszt. I. em. alaprajz. Lebontva.

XII. *Alkotás u. 1/a.* Fogl Péter szabó fszt. háza terve 1816-ból. Rhsz. 241/270/271/275. T. 209/231: pince, fszt. alaprajz. 1852-ben a telket Clark Ádám vette meg. Lebontva.

XII. *Alkotás u. 9.* Steiger Lőrinc vaskereskedő fszt. háza terve id. Ecker-mann Józseftől 1816-ból. Rhsz. 240/269. T. 184/206: homlokzat, fszt. alaprajz műhellyel. Lebontva.

XII. *Hársköz 6.* Roser Vince fszt. háza terve 1823-ból. Rhsz. 207/254/282/281. T. 346385: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

XII. *Városmajor u. 66. helyén.* Schwartzmayer János szabó fszt. kerti háza és présháza terve 1820-ból. Rhsz. 249/295/323/318. T. 282/306: homlokzat, fszt. alaprajz. Lebontva.

Ezek az 1811—1827-es adatokon kívül még tudunk Lang József kőműves ma is álló, 1808-ban épült villájáról (XII. Városmajor u. 60.), Barabás Miklós XII. Városmajor u. 44. sz., ma is álló villája³⁷ építéséről 1840-ből, a Márvány utcai Jankovich-kúriáról, melyet 1846 folyamán a hagyomány szerint Pollack Mihály épített. Az utóbbi 1944—45-ben pusztult el. Ebben a félévszázadban épült a XII. Városmajor u. 35. sz. ház, a XII. Városmajor u. 39/b. sz. alatti villa szép kerti része és a XII. Kékgolyó u. 15. sz. alatti volt Pongrácz-kúria is, a még állók közül. Lechner Jenő 1924-ben készült, sokszorosított műemlék jegyzékében még több, azóta lebontott „neoklasszikus” épület szerepel. 1842-ben épült

Ságody József tervei szerint az 1938-ban lebontott Budai Színkör a Horváth-kertben. Ugyanő építette 1834-ben a Budaörsi úti vámházat (A. C. 879/1822—1848.)

Csonka lenne a Buda építészetéről nyújtott kép, ha az egyes városrészek után néhány szót nem szólnánk a budai hegyvidék beépítéséről, amely ennek a kornak egyik jelentős építéstörténeti eseménye. A XVIII. század végén még csak néhány major és egy-két vendéglő állott itt szórványosan. A XIX. század első harmadában lassan megindult a fejlődés,³⁸ majd a negyvenes években megélénkült a betelepülés. Nagyon lendít ezen a 139 holdas Niedermayer-telek (Svábhegy) és a 137 holdas rác közbirtokossági telek (Raitzenkopf, Vezérhalom) felosztása 1840—1841-ben. Gárdonyi az 1854. évi, osztrák mintára készült telekkönyvi összeírás vizszenőleges adatai alapján számos, régebben épült ház fennállásáról tudósít, sajnos pontosabb helymeghatározás és építési adatok nélkül. Nem nyújt több szabatos adatot a Szabadság-hegy részletes történetének írója³⁹ sem, és még felsorolt adatait is kétségesse tette a beható forráskutatás (lásd Gárdonyi id. művét). Az általunk feldolgozott tervanyag sem tartalmazott eddig egyetlen hegyvidéki adatot sem, lévén az anyag zöme korábbi keletű, mint a hegyvidék betelepülése. Talán a külterületi fekvés és az a körülmény is, hogy az építetők és építők nagyrésze pesti, magyarázza az adatok hiányát.

Pedig tudjuk, hogy 1837-ben már állt a Hagenmacher Károly tulajdonában lévő Istenszeme üdülő és vendéglő (most: Kossuth gyermeküdülő) a Szilassy út és a Tündérhegyi út közötti telken, szemben a Disznóvendéglővel, ahol 1837. május 4-én a fáradalmait pihenő Kossuth Lajost elfogták.⁴⁰ Ma is áll a Diana út 25. sz. alatt az Óra-villa, a Budakeszi út 73. sz. alatt a Csendilla villa, a Budakeszi út 38. sz. alatt a Hild-villa, amelyet Hild József 1844-ben épített magának, a Budakeszi út 48. sz. alatt a teljesen átépített Sieber-villa, a Mátyás király út 14. sz. alatt az ugyancsak Hild József építette Libasinszky-villa 1846-ból, a Béla király út 20. sz. alatt a Frivaldszky-villa⁴¹ teljesen átépítve, a Budakeszi út 37, a Budakeszi út 51/a. (Kalmárfy), a Béla király út 22., a Budakeszi út 21., a Diana u. 17. (Karczag), a Költő u. 1. sz. alatti klasszicizáló villa,⁴² és a Zugligeti út 55. sz. alatti népies ízű kis klasszicizáló ház. Jól mutatja ezt az aránylag már sűrű beépítést az a Budakeszi utat és környékét ábrázoló, 1846. évi gouache festmény, amely Schoen szerint valószínűen Liebrich műve (Főv. történeti múzeum). Ezen a képen a már említetteken kívül két préház, a Zechmeister-féle Aranyzarvas vendégfogadó, az emeletes Wodianer- (1845-től Baldacci-)villa, a Remete, a Köffinger-villa és végül a Ferenchalmi kápolna (épült 1821—1822 folyamán) látható.⁴³ Ez utóbbi, amelyet Lyka a háború előtt kelt könyvében⁴⁴ lebontottnak tart, ma is áll. Ily nagyszámú építkezés adataiból a további kutatásnak sokat fel kell még derítenie.

Még a század első felében épült a Rózsa-villa, (XII. Budakeszi út 36. sz.), valószínűleg Ybl Miklós szép romantikus alkotása,⁴⁵ az 1840-es években, majd a Perger-villa 1847-ben ugyancsak Ybl Miklóstól (Alkony

u. 12.) és ezzel Budán is átvette az uralmat a romantikus építészet. Művelői: ifj. Eckermann József, Máltás (Múltás, Müller) Hugó, akik mindketten a bécsi képzőművészeti akadémián tanultak,⁴⁶ a két Knabe, Vilmos és Ignác, Hickiss Ferenc, Krövich Antal, Hofhauser József és Lajos, Kinnach József és Vilmos és több kisebb mester, majd mindnyájuk fölött Pan József, aki azonban már szellemében és alkotásaiban is nem budai, hanem budapesti építész. A fejlődő élet, ledöntve a céhrendszer korlátait és megelőzve a tényleges egyesítést, ekkor már egységes budapesti építészetet teremtett, és 1873-ban a közigazgatási egyesítés csak törvényesítette ezt.

E rövid kitekintés után visszatérve korszakunkra, a budai építőmesterek munkásságára jellemző áttekintést nyújt az 1811–27 közötti magánépítkezésekről összeállított alábbi táblázat:

	1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	Összesen
Bullant József ...	2			3		1	1											7
Dankó András ...	10	8	7	5		7	2	2	1		1							43
Dankó József (id.)	5	3		1		1												10
Dankó József (ifj.)												2	4				1	7
Eberl Carlo	5																	5
Eckermann József (id.)	2	2	2	5	2	4												17
Graschitz András ..					1	1												2
Graschitz Mátyás												1		1				2
Irk József						2	8	9	1	2	1	1	2	2	3		3	34
Kinnach Lajos ...	3	5	3	3	3	2		2	3	1	2	1						28
Linzbauer Fülöp....								2			1		1					4
Weixlgärtner Mihály ..						1	1				1	1	1	4				9
Zieglwagner Jakab ...								1		1		2					1	5
Zitterbarth Mátyás id.	2			1														3
Vegyesek ...		1	1	1		1	1	1	2	4	1	3	2	2			1	14
Ácsok				1				2	2	4	1	1	4				1	16
Ismeretlenek	20	7	24	18	21	13	7	9	10	8	8	9	13	5	6	2	6	186
Összesen ...	49	26	37	38	27	32	20	28	17	16	16	21	27	14	9	2	13	392

Ez a kimutatás sok rejtélyt megold, de fel is vet néhány kérdést. Rösler Kristóftól⁴⁷ tudjuk, hogy 1809-ben Budán 5 építőmester működött, „worunter H. Hickisch der älteste und beschäftigtenste, und Hr. Eberl der jüngste, . . .” A másik három mester Bullant József, id. Dankó József és id. Eckermann József volt. Hickisch 1809. december 18-án, elhunyt, működésének jelentős része 1800. előttre esik.⁴⁸ 1811-re már Dankó Andrással és Kimmach Lajossal szaporodott a céh, 1816-ban egyszerre szűnik meg id. Dankó József, id. Eckermann József és Graszitz András munkássága, utóbbi 1815 óta mindössze két építkezéssel szerepelt.

Az ezáltal előállott építészhány lehetett a magyarázata annak, hogy ugyanebben az évben Budára telepedett Bécsből Weixlgärtner Mihály, és hogy nem építőmestereknek — Irk József, Linzbauer Fülöp, Zieglwanger Jakob stb. — terveit is engedélyezték. 1822-ben Schams⁴⁹ négy építőmestert említ, ezek — minthogy 1821-től Dankó András nem szerepelt — ifj. Dankó József, Graszitz Mátyás, Kimmach Lajos és Weixlgärtner Mihály voltak. Id. Zitterbarth Mátyás pesti építőmester budai szereplése átmeneti: az 1810. szept. 5-i tűzvész utáni nagy építész-szükségben engedélyezték pesti építőmesterek munkásságát. Ezt azonban az 1812. március 31-én kelt Magistratual-Determination alapján az 1812. július 7-i ülésen (Pr. 76) el is tiltják. Talán a pesti mesterek budai — előbb hallgatólagosan engedélyezett, majd betiltott — szereplése az egyik oka az alá nem írt és így ismeretlen szerzőtől eredőnek vett tervek feltűnő nagy számának. Hatalmas szám, 182, ismeretlen. Igaz, hogy ezek közé tartoznak a hiányzó tervek is, mert sajnos Budán sem a jegyzőkönyvek, sem az iratok nem nyújtanak felvilágosítást az építészek nevééről. Gyakori a jelzetlenek között a jelentéktelen munka, amelyeknél úgy látszik nem kívántak építőmesterei aláírást.

A vegyesek rovatában összefoglalt nevekről az egyes építőmestereknél szólunk röviden.

A Baucommissio pótjegyzékében 1831-től 1834-ig 15 építkezés szerepel. 1835-től 1844-ig ismét hiányoznak az adatok, ennek az évtizednek építéstörténetét a további kutatásnak kell felderítenie. Az 1844-től 1850-ig folyt építkezésekre támpontot nyújtanak azok a kimutatások, amelyek a Budai Mérnöki Iratok 299/1855. sz. alatt fekszenek és 1844-től 1854-ig a különböző városrészekre vonatkozó építkezések jegyzékét tartalmazzák. A Vár építkezései közül ez a jegyzék 10 adatot tartalmaz korszakunkról, s a már említettek építésének időpontját tisztázza. A többi toldaléképítés. A Vízivárosban 37, a Landstrassén 10, Neustiftben 10, a Tabánban 25 és a Christinában 19 építkezést sorol fel a jegyzék. Ennek a több mint 100 hiányos adatnak a hasznosítása építéstörténeti szempontból még további részletekbe menő kutatást igényel, különösen az építészek személyének megállapítása céljából.

Az egyes építőmesterekre vonatkozóan eddigi megállapításainkat a következőkben közöljük :

Bullant (Boullandt) József a budai Polgárkönyv szerint⁵⁰ született Fridvallban, Csehországban. Házasságát, polgárjogot nyert 1808. június

3-án. Céhtag lett 1806. január 6-án, elhalt 1827. november 22-én.⁵¹ Háza volt 1811-től a Wasserstadt 717/727/746/772. sz. alatt (Toldy Ferenc u. 60). 1811-től 1817-ig mindössze hét engedéllyel szerepel. A B. B. C. jegyzőkönyve szerint (Pr. 171) engedély nélkül épít 1814-ben a Várban Hinka és Heller cipész s a Landstrassén Steden részére. Engedélyezik 1820. október 20-án (Pr. 311) egy fazekaskemence építését Narokin János részére Wasserstadt 127/125/123 alatt a Tóth-házban (I. Pala u. 8.). Ez egyúttal utolsó szereplése is. A levéltári forrásokon kívül ismeretes a Gellért-hegyen a Csillagvizsgáló⁵² (1813, Pasquich János csillagász eszmei terve) és a Vízivárosban a régi Szent János-kórház építése körüli tevékenysége⁵³ (lásd ott). Bullant nem jelentős mester, inkább kivitelező, mint tervező, alkotásai közül egyetlen egyet sem ismerünk, amely ma is áll.

Dankó (Danko) *András* Hohenfurthból, Csehországból származik, házas. Polgárjogot 1810. szeptember 26-án nyert. Céhtag 1811. június 15-én lett. Háza volt a Fischerstadt 103/107/103. sz. (I. Öntőház u. 5—7.) alatt, amely egyúttal zsinagóga is volt. 1816-ban eladta. 1811—1821 között a legfoglalkoztatottabb mester Budán, 43 építkezését engedélyezik, amelyek közül 18 egyemeletes. Magánépületein kívül azonban eddig más munkáját nem ismerjük. Dankó András művészete egyike a legjellemzőbbeknek a copf stílus továbbélésére Budán, a lassú átmenetre és az egyéni ízű, kisszerű klasszicizmusra. Kiemelkedő művei közül sajnos csak a Fő u. 20. sz. ház áll, amely azonban méltón képviseli izmos tehetőségét. Ezenkívül csak az I. Málna u. 7. sz. alatti kis földszintes ház és néhány kisebb átalakított műve maradt meg.

Id. Dankó (Danko) *József* a legöregebb mestereink között, 1786. szeptember 15-én lett budai polgár, s ugyanebben az évben céhtag. Háza van a Wasserstadt 684/694/713/737/693. I. Donáti u. 4. sz. alatt (elpusztult 1944—45-ben). 1811-től 1816-ig 10 tervvel szerepel. 1816. február 21-én Budán elköltözik az élők sorából és házáat özvegye nevére írják át. A jegyzékünkben szereplő épületeken kívül építette a tabáni iskolát 1813-ban (Budai Tervek, külön csomag 3—4.), dolgozott a „Három nyúl” kaszárnya (1802—1809), a krisztinavárosi templom (1811) és a tabáni templom (1812) építkezésén. A XVIII. század végének művészetében gyökerező mester alkotásainak valószínűleg csak kisebb része szerepel a feldolgozottak között, életművének jelentősebb része még felderítésre vár. A jegyzékünkben szereplő 10 épülete, közülük 7 egyemeletes, melyek szintén szép példái a budai copf-klasszicizáló keverék stílusnak, sajnos mind elpusztult. Talán korábbi művei közül áll még egykettő, ma még mint ismeretlen mester műve.

Ifj. Dankó József budai születésű, nőtlen, 1823. március 19-én nyert polgárjogot. Meghalt 1848. január 28-án. 1822. június 2-án lett céhtag és tünt fel saját háza építésével; 1827-ig 7 tervvel szerepel. Mint városi építőmester tervezte az egyik, Várba vezető lépcsőt (Budai tervek, külön csomó), majd a vízivárosi magyar iskolát 1831-ben, melyhez Kimnach Lajos és Wojtha Ferenc is készítették tervet. 1826-ban emeletet

épített a „Három nyúl” kaszárnyára. Az ő műve 1831-ből a Rudas-fürdő 1944—45-ben nagyrészt elpusztult épülete is (B. B. C. 402). Utolsó ismert épületterve Budán Petőtz Mihály egyemeletes kis háza a Balta köz 1. Festung 90/85, azóta megszűnt telekre. Még ebben az évben Pesten tűnik fel, hol 1842-ig 5 házat épít. Ezek közül ismerjük a kétemeletes Majthényi sarokházat (VII., Király u. 5. Verschönerungs Archiv 5680) Löwenthal J. J. lovag családi házát (VII., Rákóczi u. 10. helyén, V. A. 6236)⁵⁴ és Becker Lipót Károly kétemeletes házát (V., Kristóf tér 8). amely a középkori városfalra épült és megtoldva, átalakítva ma is áll. Majthényi Anna, Szabadság téri kétemeletes házára is készített tervet (ezt Bierbauer⁵⁵ a Király utcai házzal azonosítja), ezt azonban végül Hild József építette fel. Budai épületei közül saját háza (Donáti u. 32.) változatlanul és a II., Bécsi u. 28. sz. alatti Vaczek-ház átalakítva áll. Dankó már vérbeli klasszicista művész, nyugodt, nemes arányú homlokzatai mellett a belső térképzésnek is mestere, amint ez az I. Döbrentei u. 7. szám alá Gross Antal kávéház részére készített, a legömbölyített sarokkal, elipszis alakú pódiummal megoldott táncterem tervéből kitűnik.

Eberl Carlo nem szerepel a budai polgárkönyvben, sem a céhmesterek között, pedig 1807-ben már említették, mint „murarius magistert” és Röslertől úgy tudjuk, hogy 1809-ben, mint legfiatalabb, már tagja a céhnek.⁵⁶ Szekfű Gyula megállapította,⁵⁷ hogy a városi szervezet lazulása következtében „a cégtagok sem tartoznak már feltétlenül a polgárság közé”. A polgárjog hiánya tehát nem volt akadály az építkezések terén, a cégtagság azonban egyelőre megoldatlan kérdés. Maga az Eberl-család nem ismeretlen sem Budán, sem Pesten, sőt Károly, illetve Carolus is volt közöttük, de más a foglalkozásuk, és a polgárjog megszerzésének időpontja sem visz közelebb mesterünk származásának megállapításához. A különös, következetesen olaszos formában használt keresztnév legfeljebb sejteti, de nem teszi bizonyossá a származást, sőt talán nem is származásra, hanem iskoláztatásra utal. Mert kétségtelen, hogy Eberl művészete nagyon elüt a budai mesterekétől és rövid szereplése, kisszámú életműve ellenére is felülmúlja, majd érett alkotásaival korban messze meg is előzi nemcsak a budai, de a pesti mestereket is.

Eberl terveink sorában egyetlen egy évig, 1811-ben és mindössze 5 házzal szerepel. Ez valamennyi egyemeletes. Ismeretes még 1808-ból a „3 nyúl kaszárnya” átalakítására benyújtott terve, homlokzat nélkül. Ehhez id. Dankó József és egy ismeretlen is készített terveket (Budai Acta Cameralia 308/1801—1821). A Baukomissio jegyzőkönyve (Pr. 9.) szerint kap még a Peszka-házra, Tabán 555 sz., engedélyt azzal, hogy a hiányzó terveket pótolja. Erről nem sikerült többet megállapítanunk. Budai szereplése ezzel véget ért, de feltűnik Pesten, ahol 1809—1816-ig eddig 6 tervét sikerült felfedezni (Szép. Biz. 171, 392, 934, 986, 1651, 1735).

Majd 1819. november 11-én Kultsár István bemutatja Pest megyének az Eberl Károly építőmester készítette, a Kossuth Lajos és Szép u. sarkára elgondolt Nemzeti Színház terveit.⁵⁸ Erről a tervről állapította

meg Rados Jenő,⁵⁹ hogy: „Eberl homlokzata a korhoz képest rendkívül egyéni és oly feltűnően hasonlít Garnier 45 évvel később épült párizsi nagyoperájának frontjához, hogy szinte a valamilyen formában való összefüggés kimutatására csábít.”

Ezzel a tervvel — úgy látszik — be is fejeződött ez a rövid, sokat ígérő életpálya. Eberl Carlónak, aki 1809-ben a legfiatalabb budai építész, 1821. november 14-én már az özvegye kéri Pest megyétől a Nemzeti Színház terveiért járó hátralékos tiszteletdíj kifizetését.⁶⁰

Eberl művészete első alkotásaiban nemes klasszicizáló arányaival, rendkívül egyszerű eszközökkel elért finom hatású díszítéssel tűnik ki. Már 1811-ben is van terve, amely szinte eklektikus jellegű. Ezek az eszközei pesti épületei művészi kialakításának is. Életművére a Nemzeti Színház fent ismertetett tervével teszi rá a koronát. Alkotásai közül ma is áll, szerény díszeitől megfosztva és kopottan, az I. Fő u. 18. sz. alatti egyemeletes sarokház, amely az előkészületben levő, már a felkutatott terv alapján átdolgozott helyreállítás után minden bizonnyal méltóan fogja képviselni mesterünket.

Id. Eckermann József budai, 1776. körüli születésű, házas, 1801. május 4-én kapott polgárjogot, 1801. január 1-én lett a céh tagja. Régi budai család sarja, amelynek tagjai kőművesek és iparosok, főleg kádárok voltak. Már 1726. május 2-án polgárjogot kap Eckermann Mátyás kőműves, sőt az sem lehetetlen, hogy az 1700. június 28-án polgárjogot nyert Eckermann József kőműves neve alatt is a család egyik őse rejtőzik. A család tovább is él, tagjai többnyire építészek és kádárok. Ifj. Eckermann József építőmesteren kívül ismerjük Eckermann Edét, aki a Fővárosi Közmunkák Tanácsának műszaki tanácsosa volt 1872-től 1894-ig.⁶¹ Eckermann Béla kádár ma is úzi iparát az I. Batthyány u. 9. sz. alatti családi házban, melyet id. Eckermann József épített 1814-ben Eckermann Adalbert-Béla kádármesternek. Id. Eckermann Józsefnek háza volt a Landstrasse 66/67/23. II., Frankel Leó u. 12. és a Landstrasse 124/125/128/127. II. Margit u. 5. (Mecset u. sarok) alatt.

Eckermann 1811-től 1816-ig 17 tervvel szerepel. Több magánépítkezéséről nem tudunk, noha csak 1840. július 13-án halt el Budán.⁶² Ezek többnyire földszintes házak és toldalékok, de épített öt egyemeletes házat, illetve emeletráépítést is, és az ő műve a Gyorskocsi u. 3. sz. alatti II. és III. dísztelen emeletráépítés is.

Eckermann is a copf stílusból indult ki. Ennek szép példája az 1812-ben épített, II. Mártírok u. 14. sz. alatti Géb Lipót-féle, ma is álló, lekopasztott földszintes ház. 1815-ben már átmeneti stílusban építi a ma is álló, díszítésétől ugyancsak megfosztott, II., Csalogány u. 13. sz. alatti Engelschall-Mihalovits házat. Korábbi, de egyszerűségében klasszicizáló az I., Döbrentei u. 9. sz. alatti, változatlanul álló, egyemeletes ház. Ezekon kívül áll még a II., Zivatar u. 6. sz. alatti, 1811-ben épített Brustház, a II., Medve u. 36. sz. alatti, 1813-ban épített földszintes ház és az Eckermann Adalbert (Béla) kádármester részére 1814-ben épített földszintes ház fele. Id. Eckermann József nem tartozik a nagy művészek

közé, de szerencsésen fennmaradt elég nagyszámú alkotása méltóan képviseli ezen a derék kismesteren keresztül Buda XIX. század eleji építészetének több változatát.

Iff. Eckermann József budai születésű, házas, 1828. július 14-én nyert polgárjogot, 1828. augusztus 17-én lett céhtag. Örökli apjának id. Eckermann Józsefnek két ingatlanát (lásd ott), amelyekhez 1851-ben, a Landstrasse 58. II., Mártírok útja 30. sz. alatt egy harmadikat is szerez. A telekkönyv szerint 1838-ban Gerichts-Assessor, 1844-ben Maurer Meister mit Gewerb in Wasserstatt. A II., Frankel Leó u. 12. sz. alatti háza 1844-ben Eckermann Ferenc kőfaragó tulajdonába kerül. Talán ő az az Eckermann József, aki 1823-ban a bécsi Képzőművészeti Akadémián a rézmetszők szakosztályába iratkozik be.⁶³ Valószínű, hogy azonos azzal az Eckermann Józseffel, aki 1849-ben a Szent Anna templom egyik, bombázás folytán tönkrement oltárát állítja helyre.⁶⁴

Feldolgozott teljes anyagunknak csak pótjegyzékében szerepel, öt késői klasszicista épülettel. Működésének jelentősebb része későbbi, romantikus korszakába esik.

Fisches Antal, a Szent György téri Teleki-palota és a vízivárosi plébánia-épület építője, eredetileg pozsonyi építőmester, aki 1787-ben lett a céh tagja, századunkban mindössze egy tervvel szerepel eddig: a várfalhoz tapadó kis őrlakás tervével (Budai Locumten. 550/1801—1803).

Graschitz (Kraschütz) András, kinek a Christinastadt 288. sz. alatt volt háza s 1815-ben és 16-ban szerepel egy-egy tervvel, jelentéktelen kőműves. Nem jelentősebb *Graschitz Mátvás* sem, ki budai születésű, házas, 1822. július 15-én nyert polgárjogot, 1822. június 6-án lett céhtag, meghalt 1841. augusztus 3-án. 1822—1824-ben épít egy-egy házat, majd a pótjegyzék szerint 1834-ben. Valamennyi jelentéktelen, korunkra fennmaradt épületéről nem tudunk.

Iff. Kimmach Lajos Pozsonyból származott, 1785 körül született. Atyja valószínűleg id. Kimmach Lajos pozsonyi építőmester volt.⁶⁵ Még nőtlenként kapja polgárjogát 1812. március 24-én, mesterjogát ugyanez év május 28-án, mikor már több épületet épített Budán. Rövidesen házasságot köt Bullant Lujzával, s így családi kapcsolatba kerül a már ismertetett építőmesterrel, és megalapítja azt a budai művészcsaládot, melyből több építész és egy festő is származott. 1824-ben megvásárolja az I., Úri u. 18., 1827-ben és 1834-ben két részletben az I., Kapisztrán tér 1. sz. házat, átmenetileg az övé a II., Frankel Leó u. 8. sz. alatti ház is. 1811-től 1827-ig 28 építési tervvel szerepel, amelyek közül hét az egyemeletes ház. 1832-ben, pótjegyzékünkben szerepel egy földszintes háztervvel. Magánépítkezésein kívül sok a hivatalos megbízása is. Már 1813-ban ő állítja helyre a budai városháza főpárkányát a Walter ács által készített újrafedéskor. Tervet készít a vízivárosi magyar iskolára és 1826-ban a Rudas-fürdő kiépítésére is, ezeket a munkákat azonban nem ő kapja. Ő építette az újlaki iskolát 1840-ben.⁶⁶ Átalakítja a tabáni paplakot, a Fortuna szállót. Minden valószínűség szerint saját, Kapisztrán téri házának is ő a mestere. Legkiemelkedőbb alkotása a várbeli

régi evangélikus templom volt. Legutolsó, általunk ismert műve 1846-ban a Hess András tér 2. sz. alatti volt gimnáziumépület átépítése. Meghalt 81 éves korában Budán, 1866. szeptember 9-én.⁶⁷

Kimmach Lajos nem nagy tehetség, de jól iskolázott művész. Nyugodt, egyszerű, klasszicizáló épületeinek szép arányai mellett valószínűleg mesterségbeli tudása is tette oly keresetté.

Wojtha (Woittha) Ferenc Austerlitzben, Morvaországban született, házas, polgárjogot 1826. május 22-én, mesterjogot 25-én nyert. Eddig első műve 1831-ből került elő. A B. B. C. pótjegyzékében öt tervvel szerepel. 1831-ben tervet készít a vízivárosi magyar iskolához (Budai Acta Cameralia 586/1822—1848), majd a Bomba téri katonai főőrség épületéhez (Budai mérnöki tervek 7.), amelyhez az első tervet Stephanek N. katonai mérnök készítette (B. a. c. 799/1822—1848). Wojtha műve a hajóhid budai hídfőjének ör- és vámpélete is. 1832. május 19-én tervet készít a Carlo Adami-féle városvédő Athéné-kút — valószínűleg közlekedési szempontból szándékolt — lebontásával kapcsolatban, egy kút felállítására a Mátyás templom mellett állott kincstári épület elé (B. a. c. 747/1822—1848), ez azonban — úgy látszik — akkor nem valósult meg, mert a kút későbbi térképeken is a régi, Tárnok u. betorkollási helyén szerepel. Wojtha Pesten is épített több épületet, ezek közül az utolsó Cseller Eduard ma is álló földszintes háza⁶⁸ 1850-ből. Ez tudomásunk szerint az utolsó ismert műve ennek a jó ízlésű, klasszicizáló művésznak.

Weixelgärtner Mihály János Bécsben 1786-ban született, meghalt Pesten 1846-ban. Polgárjogot, céhtagságot nem szerzett. „Modelleur” a bécsi Képzőművészeti Akadémián (Fleischer nem említi, mert bécsi születésű), majd Baumeister lesz és Budára költözik.⁶⁹ 1816-ban első fia már itt születik, s ezzel megalapítja a kiterjedt bécsi Weixelgärtner művészcsalád budai ágát. Ugyanebben az évben már dolgozik és 1824-ig Budán 9 tervet készít. Más művéről nem tudunk eddig, noha 1846-ig élt. Háza volt az I., Attila körút 87. sz. alatt.

Weixelgärtner, noha bécsi iskolázottságú, és érett férfikorában került Budára, gyorsan alkalmazkodik a sajátos itteni stílusviszonyokhoz. Az ő műve az I., Bécsikapu tér 8. sz. ház — kerek saroktornya nélkül.

Irk József pallér nagyszámú, de nem jelentős művel szerepel 1816-tól 1827-ig. 1820-ban egyik tervét „von der Baukunst” jelzéssel írja alá, ugyanígy *Linzbauer Fülöp* összes és *Laitzl József* is egyetlen művét. Schoen Arnold véleménye szerint ez a kifejezés valószínűleg azt jelenti, hogy az illető a rajziskola magasabb osztályú növendéke. Ezt megerősíti Irk esete, aki mint pallér iratkozhatott be, hisz Rösler-től tudjuk, hogy a növendékek nagyobb része továbbtanuló iparos ifjú. Irk egyébként nem jelentős művész, Linzbauer is fiatal kezdő, ki később építőmester lesz Budán. Laitzl egyetlen emeletráépítési terve szép, érett alkotás. *Zieglwanger Jakab* kőművessegéd öt terve jelentéktelen.

A mesterek jegyzékében vegyesek alatt összefoglaltak között Müller György 1813-ban, Herzog Alajos kőművessegéd 1817-ben, 1822-ben és 1824-ben, Monn Gottlieb pallér 1823-ban, Fisches József, aki 1824.

június 17-én lett a céh tagja, 1824-ben terveznek egy-egy jelentéktelen művet, Wrubel József, Dorfinger Antal és Demkovics mérnök a Bau-Direktio alkalmazottaiként szerepelnek. Limburszky József, a későbbi keresett pesti építőmester, 1827-ben jelentkezik egy kis földszintes ház tervével. Egy monogrammistánk is van: I. V., kinek jelzése alatt valószínűleg Vurz József kőműves rejtőzik.

Az építészek után rendkívül érdekes lenne az építetők foglalkozás szerinti rétegződésének és telephely szerinti megoszlásának elemzése. Helyszűke miatt azonban kénytelenek vagyunk a művészettörténetileg érdekesebbek felsorolására szorítkozni. Brunner Antal harangöntő (I., Corvin tér 10.), Frank Ferenc asztalos (II., Buday László u. 10.), aki a Szt. Anna templom felszerelésén is dolgozott,⁷⁰ Hartmann Vilmos orgonakészítő (I., Hunyadi János u. 12.), Held Miksa rézműves (I., Lánchíd u. 4.), Kestele Ignác festő,⁷¹ (I., Öntőház u. 3.), Kirchmayer Aegidius circinorum confector (I., Lánchíd u. 5.), Orlics Pál lakatos (I., Országház u. 23.), aki a Rudas-fürdő részére készített vasrácsmintát, Ott György városi muzsikus (I. Pala u. 10.), Pauer Péter kőfaragó, (I., Öntőház u. 1.), Schmidt János rézmetsző és nyomó (I., Ív u. 3.) és Villiguth Ferenc pecsétvésnök⁷² (I., Attila krt. 36.).

Buda építéstörténetének ebből a fél évszázadából több, mint félezer épületre vonatkozó adatot soroltunk fel, több, mint négyszáz meglevő tervrajzot ismertettünk. Az ezek alapján épült házak közül számos ma is áll. Ezt az anyagot nyugodtan nevezhetjük számottevőnek. A további levéltári kutatás és az eddig kissé elhanyagolt nagyszámú budai történeti térképanyagnak építéstörténeti szempontból beható elemzése még sok adatot hozhat felszínre. Reméljük, hogy ezzel sikerülni fog Buda építéstörténeti térképéről teljesen eltüntetni azt a fehér foltot, amelynek vázlatos kitöltését ez a mű megkísérelte.⁷³

JEGYZETEK

Köszönetet mondok Rados Jenő professzornak, aki a kutató munkát az I. Építéstörténeti Tanszék tudományos munkatervével összeegyeztetve lehetővé tette, az Építészeti Tanács műemléki osztályának, amely a munkát — minthogy az adatok egy része Budapest I. kerület műemlék-topográfiájában felhasználásra került — támogatta. Köszönet illeti Herczeg Etelkát és Nagy Istvánt, a Bp. 1. sz. Áll. Levéltár dolgozóit, akik munkám elvégzését előzékenyen elősegítették. A tervek fényképeit Heltay László készítette.

¹ *Lyka Károly*, Magyar Művészet 1800—1850. Bp. é. n. [1939] 440—441.

² *Zádor Anna—Rados Jenő*, A klasszicizmus építészete Magyarországon. Bp. 1943.

³ *Bierbauer Virgil*, Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847. Tanulmányok Budapest Múltjából I. Bp. 1932. 76—98.

⁴ *Schoen Arnold*, A budai Szent Anna templom. Bp. 1930. és az alább következők.

⁵ *Schams, Franz*, Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern. Buda 1822.

- ⁶ *Szekfű Gyula*, Magyar történet. Hóman—Szekfű. V. kötet. 3. kiadás. Bp. 1936, 40, 67, 97, 191—192.
- ⁷ *Siklóssy László*, Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században. Bp. 1917, 107.
- ⁸ *Kunits, Michael*, Topografische Beschreibungen des Königreiches Ungarn.. I. köt. Pest 1824, 152, 153.
- ⁹ *Schams* i. m. 544—549.
- ¹⁰ *Rösler*, Kalender von Ofen und Pest für 1809. Pest é. n. 37.
- ¹¹ *Schams* i. m. 116.
- ¹² *Feldmann, G. L.*, Pesth und Ofen . . . Lipcse és Pest 1844, 8.
- ¹³ *Bierbauer* i. m.
- ¹⁴ Budapesti 1. sz. Áll. Ltár. Budai Baucommissio. Misc. N. 45.
- ¹⁵ *Schams* i. m. 102—104.
- ¹⁶ *Schoen Arnold*, Fővárosunk 1800—1873 között. . . Bp. 1948, 12.
- ¹⁷ *Gárdonyi Albert—Iványi Béla*, A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577—1927. Bp. 1927, 118 és 199.
- ¹⁸ *Schams* i. m. 111.
- ¹⁹ *Horler Miklós*, Az I., Donáti u. 32. sz. ház története (Kézirat)
- ²⁰ *Kunits* i. m. 153.
- ²¹ *Schoen Arnold*, A budai Szent Anna templom. Bp. 1930, 211.
- ²² *Genthon István*, Magyarország műemlékei. Bp. 1951, 14.
- ²³ *Lyka* i. m. 441.
- ²⁴ *Schoen Arnold*, A budai Szent Anna templom. Bp. 1930, 211.
- ²⁵ *Schoen Arnold*, Budapest székesfőváros kórházainak és emberbaráti intézményeinek kápolnái. Tanulmányok Budapest múltjából. VII—1939, 22.
- ²⁶ *Országh Sándor*, A budai Lövész Egylet. Bp. 1885, 7.
- ²⁷ Ferenczy Károly szíves megállapítása.
- ²⁸ Emlékirat a Pesti Hengermalom Társaság fennállásának félszázados évfordulója alkalmából. Bp. 1890, 10.
- ²⁹ Vereinigter Ofner u. Pester Zeitung 1806. 84. szám
- ³⁰ *Schams* i. m. 456.
- ³¹ *Szatmari István*, A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok. Bp. 1935. 166.
- ³² *Petrík Albert*, A régi Buda-Pest építőművészete. III. rész. Bp. 1911, 61. A kapu képe.
- ³³ *Schams* i. m. 381.
- ³⁴ *Kertész K. Róbert*, A barokk stíluskorszak műemlékei. Budapest műemlékei. Szerk. Lechner Jenő. Bp. é. n. (1924) 134.
- ³⁵ *Lyka* i. m. 441.
- ³⁶ *Kelényi B. Ottó*, A Pázmány Péter Tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei. Bp. 1929, 20—22. (Képe és alaprajza 23. old., lakóház képe 45. old. Tervek az Egyetemi Könyvtárban.)
- ³⁷ *Schoen Arnold*, Fővárosunk. . . 37—38.
- ³⁸ *Gárdonyi Albert*, A budai hegyvidék első nyaralótelepei. Tanulmányok Budapest Múltjából. II-1923, 162—180.
- ³⁹ *Siklóssy László*, Svábhegy. Bp. 1929.
- ⁴⁰ *Eperjessy István*, Zugliget und Umgebung. . . Bp. 1908, 34. (képe 35. old.)
- ⁴¹ *Schoen*, Fővárosunk. . . 38—41.
- ⁴² *Genthon*, Magyarország műemlékei. 31, 85—86.
- ⁴³ *Schoen*, Fővárosunk. . . 40.
- ⁴⁴ *Lyka* i. m. 441.
- ⁴⁵ Ybl Ervin szíves közlése.
- ⁴⁶ *Fleischer Gyula*, Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Bp. 1935, 392.
- ⁴⁷ *Rösler* i. m. 55.
- ⁴⁸ *Schoen Arnold*, A krisztinavárosi plébániatemplom. Bp. 1907, 8.

- ⁴⁹ *Schams* i. m. 388.
- ⁵⁰ (Illyefalvy Lajos), Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai. II. köt. (Plá-giumper miatt nem jelent meg. Egy példány a Bp. 1. sz. Áll. Ltárban.)
- ⁵¹ A budai kőfaragó és kőműves céh mesterkönyve. Budapesti Történeti Múzeum újkori osztálya. 1088. 1. sz.
- ⁵² *Kelényi* i. m. 20—22.
- ⁵³ *Schoen Arnold*, Budapest székesfőváros. . . 22.
- ⁵⁴ *Zádor—Rados* i. m. 156.
- ⁵⁵ *Bierbauer* i. m. 97.
- ⁵⁶ *Rösler* i. m. 55.
- ⁵⁷ *Szekfü* i. m. 244.
- ⁵⁸ *Báthory István*, A Nemzeti Színház építésének és lebontásának története. Bp. 1914, 8. (képe 8. old.)
- ⁵⁹ *Zádor—Rados* i. m. 345.
- ⁶⁰ Pukánszky Kádár Jolán, A Nemzeti Színház százéves története. II. köt. Bp. 1938, 15.
- ⁶¹ *Siklóssy László*, A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története. Hogyan épült Budapest? 1870—1930. Bp. 1931, 614, 619.
- ⁶² Néhai Szentiványi Gyula szíves közlése.
- ⁶³ *Fleischer* i. m. 39.
- ⁶⁴ *Schoen*, Szt. Anna. . . . 212.
- ⁶⁵ *Riedlmayer Gyula*, Szarvas városképi és műemléki vizsgálata. Bp. 1953, 12. Kimmach Lajos pozsonyi építőmester építette 1790-ben a szarvasi Tessedik Sámuel-féle gazdasági iskolát.
- ⁶⁶ *Reisinger Gyula*, Adatok a III. ker. Lajos utcai elemi iskola történetéből. A Budapest—Újlaki róm. kath. egyház évkönyvei I. Bp. 1926, 121. és Budai tanácsülési jegyzőkönyvek 1840. 3362, 5783 és 6748. sz.
- ⁶⁷ Vasárnapi Újság. XIII. —1866, 449.
- ⁶⁸ *Zakariás G. Sándor*, Pesti építőmesterek munkássága 1850—1860. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1953. Bp. 1954, 590.
- ⁶⁹ *Thieme—Becker* XXXV. köt. Lipcse 1942, 353.
- ⁷⁰ *Schoen Arnold*, Szt. Anna. . . . 233, 237.
- ⁷¹ *Schoen Arnold*, Szt. Anna. . . . 211.
- ⁷² *Schams* i. m. 384.
- ⁷³ A kézirat lezárása után a terjedelem csökkentése miatt számos, jelentéltelenebb tervet törölnöm kellett. A kimutatásokban közölt tervek végösszege azért nem egyezik a közölt tervek számával.

G. S. Zakariás

BEITRÄGE ZUR FRAGE DER ARCHITEKTUR BUDAS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Die klassizistische Architektur Budas ist ziemlich unbekannt. Und doch war die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts trotz der langsamen Entwicklung der Stadt von entscheidendem Einfluß auf die weitere Gestaltung des Stadtbildes. Bisher fehlten jedoch die entsprechenden Unterlagen über die Architekturgeschichte der Stadt. Die vorliegende Abhandlung will eben diesem Mangel teilweise abhelfen.

Im Staatsarchiv №I in Budapest sind die Projekte der Budaer Baucommission erhalten, und zwar von 1811 bis 1827 vollständig, aus den späteren Jahren nur mangelhaft. Die Baucommission hielt ihre erste Tagung am 22. November 1810. nach der großen Feuersbrunst im Tabán und in der Halászbánya (Fischerstadt). Die von ihr angenommene Bauregelung ließ der Magistrat am 10. Dezember 1810 in Kraft treten.

Die Regelung enthält acht Punkte und schreibt u. a. vor, daß nur Baumeister oder Zimmermeister bauen dürfen, daß die Pläne eines jeden Bauvorhabens in zwei Exemplaren der Kommission zur Genehmigung vorzulegen seien, daß von den genehmigten Plänen nicht abgewichen werden darf. Des weiteren nimmt die Regelung auf die Vorschriften der Brandverhütung, die Verwendung guten Baumaterials und bauästhetischen Gesichtspunkte Bezug.

Die Baucommission bestand von 1811 bis 1850. Bis 1827 beurteilte sie 392 Bautwürfe. Die Pläne aus den Jahren nach 1827 sind nur teilweise erhalten; insgesamt 15 sind auf uns gekommen, doch dürfte es nach der Registrierungsnummer zu urteilen, bis 1845, 56 gegeben haben.

In der *Burg*, die das Zentrum der Staatsverwaltung war und wo die schönsten Paläste lagen, sind 21 Bauprojekte erhalten geblieben. Die wichtigsten sind: Bécsikapu tér 8, Országház utca 6 und Táncsics Mihály utca 13; alle drei sind Werke von Mihály Weixelgärtner. Das Haus Országház utca 19 ist das Werk von Carlo Eberl. Das Palais Eszterházy, Tárnok utca 9 und das Spiess-Haus Uri utca 22 stammen von unbekanntem Baumeistern.

In der *Víziváros* (Wasserstadt), die mit ihren geschmackvollen stockhohen Häusern einen städtischen Charakter hatte, sind 129 Bauten bekannt. Die bedeutendsten sind: das Eckhaus Donáti utca 32, das von József Dankó jun. für sich selbst gebaut wurde, das Haus Fő utca 18 von Carlo Eberl und Fő utca 20 von András Dankó. Das Falk-Diestinger-Haus Gyorskocsi utca 3 und das Haus Csalogány utca 13 stammen von József Eckermann sen., ebenso Fő utca 82—86, das Gebäude des Königsbades, dessen Fassade vermutlich nach den Projekten des Brunnenmeisters Mátyás Schmidt erbaut wurde.

Im Stadtteil *Országút* (Landstrasse), der von seiner Hauptstraße abgesehen einen ländlichen Charakter hatte, sind die Projekte von 61 Bauten bekannt. Die wichtigsten sind: das Haus Buday László utca 10, das vom Eigentümer, dem Kunsttischler Xavér Ferenc Frank für sich selbst entworfen wurde. Diese Gegend (Buday László u., Kút u., Rózsahegy u., Zivatar u.) wurde größtenteils nach der Parzellierung des Jalicsschen Weingartens ausgebaut.

Újlak (Neustift) war ebenfalls ein Stadtteil von ländlichem Charakter, wo nur unbedeutende Bauten ausgeführt wurden. Die großen öffentlichen Bauten, die zu dieser Zeit errichtet wurden, wie das Krankenhaus der Barmherzigen Brüder und das Kaiserbad kommen unter den erhaltenen Bauentwürfen nicht vor.

Im *Tabán*, das nur in der Hauptstraße ein städtisches Gepräge hatte, in den übrigen Teilen jedoch wie eine Landsiedlung aussah, wurden 130 Bauten ausgeführt. Die wichtigsten sind: das Haus Apród utca 10, das Haus Döbrentei utca 9 von József Eckermann sen. und das Sággy-Haus Döbrentei utca 15 von einem unbekanntem Meister, sowie andere schöne Häuser, die später abgerissen wurden.

In der *Krisztinaváros* (Christinastadt) — der Gartenstadt Budas — ist von den 50 Bauten kein einziges von Bedeutung auf uns geblieben.

Die Bebauung der Budaer Berggegend begann in den Jahrzehnten, als die Baucommission noch fungierte, doch ist kein einziges Projekt in unserem Material vorhanden, entweder weil die Baumeister und die Bauherren Pester waren, oder weil die Häuser in den Außenbezirken lagen. Wir wissen von etwa 50 Villen und Gasthöfen, daß sie zu dieser Zeit bereits bestanden, doch konnten die Daten dieser Bauten bisher nicht ausfindig gemacht werden.

Über die einzelnen Baumeister konnten wir bisher folgendes feststellen: *József Bullant* (*Boullant*) wurde zu Fridwald in Böhmen geboren. Mitglied der Zunft wurde er am 6. Januar 1806 und starb am 22. November 1827. Aus der Zeit von 1811 bis 1820 haben wir acht seiner Baupläne. Sein bedeutendstes Werk, das Projekt des Observatoriums auf dem Gellért-Berg (1813), kommt in unserem Material nicht vor. Die Rolle Bullants war in diesem Fall eher die des Ausführers, denn der ideale Plan stammte von dem Astronomen János Pasquich.

András Dankó stammt aus Hohenfurt in Böhmen. Er wurde am 15. Juni 1811 Zunftmitglied. Von 1811 bis 1821 wurden 43 seiner Projekte genehmigt,

darunter 18 stockhohe Häuser. Sein bedeutendstes Werk ist das Haus F6 u. 20 mit einem Eckturm.

József Dankó sen., der älteste unter unseren Meistern, war seit 1786 Zunftmitglied. Von 1811 bis 1816 sind uns 10 seiner Projekte bekannt. Er starb am 21. Februar 1816. Aus dieser Zeit kennen wir kein einziges seiner Werke, das noch heute stünde, es ist jedoch möglich, daß eines seiner früherer Bauten als das Werk eines unbekanntem Meisters noch besteht.

József Dankó jun. wurde in Buda geboren, wurde am 2. Juni 1822 Zunftmitglied, starb am 28. Januar 1848. Wir haben 9 Pläne von ihm, unter denen die bedeutendsten sein eigenes Haus in der Donáti u. 32 und das Rudas-Bad sind. Er baute auch in Pest mehrere Häuser.

Carlo Eberl war kein Zunftmitglied; und ist 1807 als »murarius magister« erwähnt. Er starb im Jahre 1821. In Buda kennen wir von ihm bloß sechs Pläne, in Pest ebenfalls sechs. Er überragte seine Zeitgenossen durch seinem guten Geschmack und seine originellen Lösungen. Eines seiner bedeutenden Werke ist das Haus F6 u. 18. — heute in sehr verfallenem Zustand —, doch sein hervorragendstes Werk ist das Projekt des Nationaltheaters aus dem Jahre 1819, von dem Jenő Rados feststellt, daß »seine Fassade im Vergleich zur Epoche außerordentlich originell wirkt und der Front der Pariser Grand-Opera, die von Garnier 45 Jahre später erbaut wurde, derart ähnlich ist, daß man geradezu versucht ist, hier irgendeinen Zusammenhang zu suchen.«

József Eckermann ist in Buda um 1776 geboren und wurde am 1. Januar 1801 Zunftmitglied. Er starb am 13. Juli 1840, doch wird sein Name nur bis 1816 erwähnt. Er ist unter den Bauplänen mit 17 Projekten vertreten. Die bedeutendsten sind die stockhohen Häuser Csalogány u. 13 und Döbrentei u. 9.

József Eckermann jun., geboren in Buda, wurde am 17. August 1828 Mitglied der Zunft. In unserem Material haben wir fünf seiner Pläne aus den vierziger Jahren, doch war er hauptsächlich in den fünfziger und zehziger Jahren tätig.

András und *Mátyás Graszitz* (*Kraschitz*) sind weniger bedeutende Meister, ebenso *József Ivk*, obwohl uns von ihm 34 Projekte bekannt sind.

Lajos Kinnach jun. stammt aus Pressburg, wurde dort um 1785 geboren, starb in Buda am 9. September 1866, im Alter von 81 Jahren. Sein Vater war wahrscheinlich Lajos Kinnach sen. Wir haben von ihm 28 Pläne in unserem Archivmaterial. Als städtischer Baumeister erbaute er mehrere öffentliche Gebäude, darunter die alte, inzwischen abgerissene evangelische Kirche in der Burg.

Ferenc Wojtha (*Woittha*), geboren in Austerlitz in Mähren, wurde am 25. Mai 1826 Zunftglied. Er ist in unserem Material mit fünf Plänen vertreten. Bedeutender aus diesen ist das Gebäude der Militärwache am Bomba tér (heute Batthyány tér) und das Haus der Brückenwache beim Budaer Brückenkopf der Schiffsbrücke. Sein letztes bekanntes Projekt ist das seines Pester Hauses aus dem Jahre 1850.

Mihály János Weixelgärtner wurde in Wien 1786 geboren und starb in Budapest im Jahre 1846. Seine neun Projekte fügen sich gut in die eigenartige Budaer Stilentwicklung ein. Das Haus Bécsi-kapu tér 8 ist sein Werk.

Wir hoffen, daß wir mit diesem bescheidenen Artikel, der sich im wesentlichen auf die Veröffentlichung des Quellenmaterials beschränkt, den weissen Fleck von der Karte der Geschichte der Budaer Architektur zumindest teilweise beseitigen konnten. Ihn gänzlich zu entfernen ist Aufgabe der weiteren Forschung.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. I. Országház u. 19. Fassade. Entwurf von Carlo Eberl
Abb. 2. I. Országház u. 19. Grundriß des Erdgeschoßes. Entwurf von Carlo Eberl
Abb. 3. I. Országház u. 19. Grundriß der Stockwerke. Entwurf von Carlo Eberl
Abb. 4. I. Táncsics Mihály u. 13. Entwurf von Mihály Weixelgärtner

- Abb. 5.* I. Úri u. 22—Tóth Árpád sétány 20. Plan eines unbekanntens Meisters
Abb. 6. I. Kapisztrán tér. Nándor-Kaserne. Entwurf von J. Hummel
Abb. 7. I. Hess András tér 2. Schule. Entwurf von Lajos Kinnach
Abb. 8. I. Szentháromság u. 2. Entwurf eines Kamins von Oszwald Stür策er
Abb. 9. I. Fő u. 18. Entwurf von Carlo Eberl
Abb. 10. I. Fő u. 20. Entwurf von András Dankó
Abb. 11. I. Fő u. 23. Entwurf von József Dankó sen.
Abb. 12. I. Öntőház u. 5—7. Entworfen von András Dankó
Abb. 13. II. Csalogány u. 13. Entwurf von József Eckermann sen.
Abb. 14. II. Fő u. 82—86. Skizze von Mátyás Schmidt
Abb. 15. II. Buday László u. 10. Entwurf wahrscheinlich von Ferenc X. Frank
Abb. 16. II. Mártírok útja 14. Entworfen von József Eckermann sen.
Abb. 17. I. Apród u. 8. Entwurf von József Dankó jun.
Abb. 18. I. Attila krt. 36. Entworfen von András Dankó
Abb. 19. I. Attila krt. 47. Entwurf von József Irk
Abb. 21. I. Döbrentei tér 4. Entworfen von Carlo Eberl
Abb. 20. I. Döbrentei tér. Entworfen von József Laitl
Abb. 22. I. Döbrentei tér. Entwurf von Lajos Kinnach
Abb. 23. I. Döbrentei tér 9. Rudas-Bad. Entworfen von József Dankó jun.
Abb. 24. I. Haus der Brückenwache an der Schiffbrücke. Entworfen von Ferenc Wojtha
Abb. 25. I. Döbrentei tér 9. Entwurf eines Eisengitters von Pál Orlits
Abb. 26. I. Gebäude an der Stelle des heutigen Südbahnhofes. Entwurf eines unbekanntens Meisters

LAKATOS ERNŐ

Budapestkörnyék 1848-ban

Budapestkörnyék helyzete az 1848-at megelőző időkben alapvetően különbözött a két anyaváros : Buda és Pest helyzetétől.¹ Míg az utóbbiak polgárai viszonylagos társadalmi függetlenségnek örvendhettek, addig amazokéi teljes feudális alávetettségben éltek. Ez a különbség terhes örökségképp az egész polgári korszakon át megmutatkozott mind társadalmi, mind közigazgatási és gazdasági téren. Ennek ellenére Budapestkörnyék sokkal gyorsabb ütemben fejlődött, mint a főváros. Míg Budapest főváros 1848-tól számítva egy évszázad alatt lélekszámának hétszeresét érte el, addig hat elővárosa (Kispest, Pesterzsébet, Újpest, Budafok, Rákospalota és Pestszentlőrinc) ugyanebben az időszakban hatvanhat-szorosára nőtt meg. A Budapest környéki községek pedig a száz év előtti lélekszám huszonháromszorosát érték el.² Lakosságának társadalmi összetételét tekintve pedig Budapestkörnyék átmeneti jellegű volt a főváros és a vidék között. A főváros környéki város jellege élesen eltért akár egy dunántúli, akár egy alföldi város jellegétől, községeinek típusa is jellegzetesen különálló volt. Ennek a területnek főváros környéki vonásai azonban csak a polgári korszakban fejlődhettek és fejlődtek ki.

A feudalizmus végén a nagyváros közvetlen környezetére gyakorolt átalakító hatása csak Óbudán mutatkozott meg erőteljesen, ezért nem véletlen, hogy már a polgári korszak legelején, 1849-ben Budapesthez csatolták. A Bach-korszakban Budával egyesítették, de 1861-ben ismét visszakerült Pest megyéhez. Végül is 1873-ban újból bekebelezett az akkor megszervezett fővárosba.

Budapestkörnyék gazdasági és társadalmi viszonyai a feudalizmus utolsó szakaszában lényegében azonosak voltak más magyarországi nagyobb városok szomszédságában levő települések viszonyaival. Amennyiben a budapestkörnyéki helységeknek mégis egyedülálló, különleges vonásaik voltak, azok rendszerint nem a főváros közelségéből, hanem más, földrajzi és történelmi körülményeikből fakadtak. Nem tagadható azonban, hogy a kapitalizmus feudalizmust bomlasztó ereje a városokon kívül azok szomszédságában mutatkozott meg és hatott viszonylag a legerőteljesebben. A magyar városok gyenge polgári és kapitalista jellegére mutat az, hogy ez az erő 1848 előtt csak csírájában,